

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academici
driemaandelijks nr 124 juli, augustus, september 2004

*"Een staat die zich
niet kan veranderen,
kan zichzelf ook
niet conserveren"*

(Edmund Burke, Brits filosoof en staatsman, 1729-1797)

Inhoud

Alles wel beschouwd (Frank Judo)	121
Een realistische weg naar de Vlaamse onafhankelijkheid (Jaak Peeters)	123
Primaat van de politiek... of politiek van de primaat? (Stephan Wyckaert)	131
Waarom Carl Schmitt lezen? (Maurice Weyembergh)	138
Het idealisme van Emmanuel de Bom (Soudan, Moonen, Verboven)	153
Van Annemans' ongelooft over de zaak Dutroux tot de Europese aanpak van de zaak Fourniret (Peter van Windekens)	158

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:

Prof. Dr Frank Fleerackers, Vrijheidslaan 17, 1081 Brussel

Algemene ondervoorzitters:

Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt

Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem

Algemeen secretaris:

Ph. D. Rita Wardenier, Waversesteenweg 288, 1040 Brussel

Algemeen penningmeester:

Lic. Fernand Smets, Oostvaardijk 17, 2830 Willebroek

Hoofdredacteur:

Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

Bestuursleden:

Lic. Alain Mouton, Voorstraat 36 A, 8500 Kortrijk

Lic. Stijn Debruyne, H. Mausstraat 15 b 7, 1000 Brussel

Lic. Chris D'Huyvetter-Swinnen, Azalealaan 1, 2950 Kapellen

Ir. Wim Vereyken, Pater Pirelaan 9, 8400 Oostende

Lic. Marnix Cherretté, Vaartstraat 4 bus 5, 9300 Aalst

Dr. Noël Geirnaert, Hugo Verrieststraat 5, 8000 Brugge

Elk auteur is verantwoordelijk voor zijn bijdrage. VVA-standpunten worden expliciet als dusdanig aangekondigd.

Alles wel beschouwd

Mr Drs Frank Judo

En verlos ons van de personele vernieuwing.

Reeds vele decennia volgt Anthony Sampson het Britse *establishment*. Van nabij en zonder genade. Recent verscheen zijn boek *Who runs this country?* de aangepaste versie voor de vroege eenentwintigste eeuw van zijn klassieker *Anatomy of Britain*.

Sampsons conclusies zijn opmerkelijk. Een na een onderzoekt hij de machtscentra van het Verenigd Koninkrijk, van het Hof tot de vakbonden, van de universiteit tot de bankiers. Het land dat hij veertig jaar is beginnen onderzoeken, herkent hij niet meer. Als grote verantwoordelijken daarvoor ziet hij Margaret Thatcher en Tony Blair, wiens opeenvolgende hervormingen elkaar blijkbaar veeleer versterkt dan geneutraliseerd hebben. De vossenjagende en clubbezoekende heren-van-stand bestaan nog wel, maar spelen al lang geen rol van betekenis meer in het *establishment*, de kringen die werkzekerheid en reputatie kunnen verzekeren. Ze zijn vervangen door een nieuwe heersende klasse, die—nog steeds volgens Sampson—vooral is samengesteld uit Schotten met een financiële opleiding.

Tot zover is deze informatie wellicht leuk om lezen voor iemand die belangstelling heeft voor onze burens aan de overkant van het Kanaal, maar lijkt ze niet bepaald relevant voor een bewoner van de lage landen. Ten onrechte. Sampson gaat immers een stuk verder in zijn analyse, en stelt vast dat, ondanks de spectaculaire personeelwissels, weinig veranderingen vast te stellen zijn met betrekking tot het functioneren van de macht.

De mooiste illustratie daarvan geeft hij in zijn beschrijving van het statige Hogerhuis, waar eertijds erfelijk aangeduide "senatoren" op waardige wijze debatteerden, zonder al te veel partijtucht en niet steeds met evenveel ernst. Zoals vele anderen drong Sampson al lang aan op een democratisering van deze erfenis uit feodale tijden, en premier Blair slaagde er recent zelfs in de erfelijke Lords buiten spel te zetten, en ze te vervangen door nieuwe benoemingen,

die meer dan voorheen de diversiteit van de huidige samenleving moesten weerspiegelen.

Blijkbaar—zo vertelt ons Sampson, die ter plaatse is gaan kijken—lijkt niets zozeer op een niet-hervormd Hogerhuis als een hervormd Hogerhuis. Vandaag debatteren recent aangeduide “senatoren” er op waardige wijze, zonder al te veel partijtucht (zij het iets meer dan tevoren), maar met evenveel of even weinig ernst. De oude rituelen worden met zo mogelijk nog meer precisie dan voorheen gevolgd, terwijl elders het “kapitalisme van de gentlemen” en concepten als *relationship banking* vervangen werden door wildere, meer Manchesteriaanse vormen van kapitalisme.

Meteen zegt dit verhaal iets over de feitelijke irrelevantie van de populaire kretologie over “personele vernieuwing”, verjonging, diversificatie en soortgelijke modeverschijnselen met betrekking tot onze instellingen. Al te gemakkelijk vergeet men immers dat instellingen een eigen dynamiek hebben, en doen waartoe ze zijn ingesteld, namelijk de macht tot op zekere hoogte onafhankelijk maken van het personeel dat de instellingen bezet. Revolutionairen van alle tijden hebben al gemerkt dat er slechts één succesformule is: een alliantie van vertegenwoordigers van oude en nieuwe elites, die op stabiele wijze een institutionele hervorming doorvoeren.

Als het de bedoeling is ook voor Vlaanderen min of meer “revolutionaire” hervormingen door te voeren, zou het nuttig zijn te kijken naar buitenlandse en historische voorbeelden. Anthony Sampson kan al een goede gids zijn—als het tenminste de bedoeling is op stabiele wijze te hervormen.

Een realistische weg naar de Vlaamse onafhankelijkheid

Lic. Jaak Peeters

Inleiding

Sinds de uitslag van de recente verkiezingen voor het Vlaams Parlement bekend werd, en zelfs al enige tijd voordien, namelijk sinds de publicatie van de uitslagen van de laatste opiniepeilingen, worden er met enige regelmaat scenario's gepresenteerd die de door ieder normaal Vlaming vurig gewenste politieke onafhankelijkheid in één klap beweren te realiseren. De CD&V-N-VA combinatie beschikt, samen met het Vlaams Blok, over 68 zetels in het Vlaams Parlement. Dat zijn er 5 meer dan nodig om een meerderheid te vormen. Dus, luidt de gedachtegang, bestaat er in het Vlaamse Parlement een meerderheid waarmee de Vlaamse onafhankelijkheid kan worden uitgeroepen. Het volstaat dat het Vlaams Kartel en het Blok elkaar vinden, afspraken maken, gezamenlijk een plechtige verklaring afleggen, die vervolgens in het Parlement laten goedkeuren en klaar is Kees: we zijn onafhankelijk.

Door dit op deze wijze te formuleren kan de lezer al meteen veronderstellen dat dit verhaal, naar onze mening, echt niet realistisch is, gesteld natuurlijk dat een samenwerking met het Blok überhaupt verstandig zou zijn, *quod non*—alvast ten aanzien van het buitenland en op dit ogenblik. In de hiernavolgende bijdrage proberen we onze gedachten een wat realistischer richting te laten uitgaan. Daarbij zullen we wijzen op enkele “hindernissen”, waarover vele, kennelijk politiek nog altijd naïeve Vlamingen zonder veel nadenken heen stappen. We zullen echter tegelijk licht trachten te werpen op een weg, die naar onze mening Vlaanderen wel aan de onafhankelijkheid kan helpen.

Onafhankelijk worden is een bij uitstek internationale kwestie

Staatsvorming is niet iets dat één enkele gemeenschap in handen heeft of waarover zij alleen kan beslissen. De basisreden hiervan is het feit dat het internationale statensysteem een middel is om de problemen van onderling samenleven en samenwerken te regelen en volgens min of meer normale regels te laten verlopen. Tegelijk zijn staten constructies die groepen van mensen op een min of meer ordentelijke manier proberen te organiseren zodat ze binnenin de groep fatsoenlijk kunnen doen samenleven. Het gaat hier met andere woorden om oorlog en vrede, en daar spring je niet te lichtzinnig mee om.

Het bestaan van van elkaar onderscheiden groepen van mensen—men noemt dat gewoonlijk “volken”—is nu eenmaal een feit dat overigens zijn oorsprong vindt in de onvolmaaktheid van de mens als existentieel wezen. Daarom zou een wereldvolk, als daarvan sprake zou zijn, telkens weer uit elkaar vallen, omdat er nu eenmaal verschillende gezichtspunten mogelijk zijn, en alleen al als gevolg daarvan het behoud van één wereldvolk een illusie is. Als aan dat alles enige juistheid toekomt, dan moet er ook bewust gewerkt worden aan het construeren van rechtmatige staatsconstructies en aan hun onderling samenleven. Immanuel Kant, wiens opvattingen met betrekking tot de politiek moeilijk als “extreem-nationalistisch” kunnen worden omschreven, schrijft: “Volken kunnen als staten beoordeeld worden als individuele mensen, die elkaar in hun natuurtoestand (dit wil zeggen onafhankelijk van wetten van buiten) reeds door hun naast elkaar leven schade toebrengen. Ieder volk kan en moet omwille van zijn veiligheid van een buurvolk eisen met hem een overeenkomst aan te gaan, die lijkt op de overeenkomsten in de burgerlijke wetgeving, waarin ieders recht veilig kan worden gesteld.”¹

Het vraagt maar heel weinig verbeelding om zich voor de geest te halen waaraan Kant denkt als hij deze wijze woorden schrijft: bij staatsvorming en onderling samenleven van staat gaat het om belangen en bijgevolg over macht. Om belangen wordt er gevochten en wie veel macht bezit, kan het laken telkens weer naar zich toe halen. Dat is niet verstandig, want zo geraken we nooit aan de vurig verhoopte vrede.

Een staat moet zich, bijgevolg, schikken naar de regels en de beginselen die in dat statensysteem heersen.

Veel mensen laten zich soms misleiden door zich te verkijken op het gedrag van grote staten. Grote staten hebben bij bepaling veel

macht en kunnen zich dus ook veel meer permitteren. Het lijkt er dan op dat de wereld van de staten er een zonder wetten en reglementen is. Dat is echter niet waar. Een land als Frankrijk, dat een erkende atoommacht is, is binnen Europa alleen al gebonden door zo'n 170 verschillende verdragen. Men moet zich dus niet vergapen op het soms inderdaad eigengereide gedrag van grote staten, want dat leidt tot een totaal verkeerde beeldvorming. Ook grote staten moeten het spel goed zien te spelen. De al eerder genoemde Kant wijst bijvoorbeeld de verwerving van het grondgebied van een staat door een andere door overerving, ruil, koop of schenking met klem van de hand.² Verovering is dus uit den boze, net trouwens als inmenging in de binnenlandse aangelegenheden. Deze bepalingen gelden ook voor grote staten, ook al overtreden die vaak dit soort bepalingen. Men kan zich bijvoorbeeld vragen stellen bij het gedrag van de Verenigde Staten in Irak. Maar zelfs voor de hele machtige staten komt ooit loontje om zijn boontje. Nazi-Duitsland trok zich uit de Volkenbond terug—al in de vroege jaren dertig. Daarmee verklaarde het land zich voortaan eigengereid op te zullen stellen. Er valt echter voor te argumenteren dat deze stap fataal geweest is, want een staat die te kennen geeft zich niets meer aan te zullen trekken van de afspraken die in een internationaal gremium worden gemaakt, stelt zich bloot aan strafmaatregelen vanwege andere mogendheden, die dan trouwens niet veel keuze meer hebben.

Staten beschikken trouwens over heel wat dwangmaatregelen om dwarsliggende staten tot de orde te roepen. Deze maatregelen gaan van de bekende verbreking van diplomatieke betrekkingen en het nemen van represaillemaatregelen over boycot tot embargo—zoals Irak heeft moeten ondervinden—tot pacifieke blokkage zoals in 1814 door Zweden en Groot-Brittannië tegen Noorwegen werd toegepast.³

Voor een klein land als Vlaanderen is het dus gewoon van levensbelang deze internationale regelgeving niet alleen goed te kennen en na te leven, maar met het bestaan van dit internationale statensysteem in alle opzichten terdege rekening te houden. Kort en bondig gezegd: op de conferentietafels van dat internationale statensysteem zal beslist worden of Vlaanderen voortaan als onafhankelijke staat mag meespelen. Het Vlaamse Parlement kan alleen maar *de wens* te kennen geven als internationale staat *erkend* te worden.

Belgisch lidmaatschap van de V.N. plaatst België op voorsprong

Het Handvest van de Verenigde Naties omschrijft in Hoofdstuk 1, artikel 1, paragraaf 2 het doel van de V.N. onder meer als volgt: "Het ontwikkelen van vriendschappelijke relaties onder de naties, op basis van respect voor het beginsel van gelijkwaardigheid in rechten van elke staat en op basis van de zelfbeschikking van de volkeren (...)" Het algemene Handvest van deze V.N. werd getekend op 26 juni 1945, in San Francisco en trad in werking op 24 oktober 1945. Deze gebeurtenissen vormden de finale afsluiting van de wereldwijde gevechtshandelingen van de Tweede Wereldoorlog die 65 miljoen doden had gekost en, na de ontploffing van de bommen op Hiroshima en Nagasaki, het atoombijperk had ingeluid. De geest die er waaide, toen de afgevaardigden van de toenmalige staten in de Verenigde Staten samenkwamen, laat zich uit deze korte zinnen gemakkelijk raden.

Evenwel speelde dit toneel zich ook af vòòr de aanvang van de dekoloniseringsgolf. Dit is een belangrijk gegeven en het is voor Vlaanderen van groot belang er de consequenties van te overdenken. De Verdragsluitende Staten in San Francisco waren de staten in het statensysteem zoals dat in die jaren bestond. Als er dus in de tekst van het Handvest sprake is over "volkeren", dan gaat het om de bevolkingen van de verdragsluitende partijen. Eén van deze verdragsluitende staten was België—helaas niet Vlaanderen.

Dat betekent dat België niet alleen alle plichten uit het V.N.-handvest op zich heeft geladen, maar er ook de voordelen van geniet.

Een van deze voordelen is dat België intern soeverein is. Met andere woorden: België mag naar eigen goedvinden zijn interne problemen aanpakken... zoals het "Vlaamse probleem", bijvoorbeeld. Brutaal gezegd: België zou zichzelf het recht kunnen toe-eigenen om het Vlaamse Parlement en de hele Vlaamse santekraam die ermee verbonden is, regering en al, op te doeken om zijn eigen voortbestaan te vrijwaren. Daarmee zou België staatkundige zelfmoord plegen, maar dat verandert niets aan het principe. Dat principe houdt namelijk in dat Vlaanderen géén beroep kan doen op interventie van buitenaf om zijn eigen rechten door te drukken: België is intern soeverein. Men noemt dit het principe van niet-inmenging. Een staat die toch zou besluiten om de Vlamingen bij te springen, zou bijgevolg strafmaatregelen tegen zichzelf uitlokken.

Sterker nog: paragraaf 7 van artikel 2 van hetzelfde V.N.-handvest verklaart dat ook de Verenigde Naties geen enkel recht kunnen doen

gelden om tussen te komen in de binnenlandse aangelegenheden. Vermits België een verdragsluitende staat is kan België elke V.N.-inmenging in zijn interne organisatie van de hand wijzen. Er bestaat dus voor Vlaanderen ook geen mogelijkheid om op de Verenigde Naties een beroep te doen.

Het recht op zelfbehoud van een staat wordt trouwens als een fundamenteel staatsrecht beschouwd. Dit volgt zelfs al uit de opvattingen van Kant, dit immers in een staat het collectieve alter ego ziet van een individu. Dat individu heeft ook het recht op zelfbehoud en aan de verdediging ervan is een noodrecht verbonden. Zulk een noodrecht kan ook België doen gelden—tegen Vlaanderen, als het daarover zou gaan. De zaak is simpel: als het Vlaamse Parlement de Vlaamse onafhankelijkheid uitroept, dan heeft de staat België alle internationale conventies achter zich om de NAVO te verzoeken om bijstand, met het oog op de vrijwaring van zijn voortbestaan. Vlaanderen bevindt zich dan in een onwettige positie en kan alleen maar een veroordeling wegens bevoegdheidsovertreding oplopen.

De dekolonisatie biedt vooruitzichten

Moet Vlaanderen dan zijn hoop op staatkundige vrijheid maar opgeven? Natuurlijk niet. Zulks zou niet alleen moreel niet terecht zijn, vanwege de veel grotere democratische legitimiteit van Vlaanderen tegenover die van België.⁴ Er is echter evidentie aan te voeren dat het opgeven van alle verdere staatkundige ambities door Vlaanderen niet zou stroken met de non-discriminatiebeginselen van de V.N. zelf. Want waarom mag Letland—dat immers tot voor kort als staat òòk niet bestond—wél, en Vlaanderen geen aanspraak maken op staatkundige zelfstandigheid?

Anthony Smith onderscheidt in zijn *National Identity*⁵ drie grote golven van nationalisme. De eerste valt in de tweede helft van de negentiende eeuw. Ze betreft de staatkundige ontwikkelingen van Noorwegen, Ierland, Duitsland en Italië. Het is de periode waarin het Habsburgse rijk uit elkaar valt. De tweede golf van nationalisme is deze van de dekolonisatie. Die ligt nog recent genoeg in het geheugen, en voorbeelden zijn legio. En dan ziet Smith tenslotte een derde golf van wat hij *neo-nationalisme* noemt: Schotland, Baskenland, Slovenië, Letland, Litouwen, Tsjechië, Slowakije en... Vlaanderen. Dat betekent dat Vlaanderen de mogelijkheid bezit om zijn staatkundige wensen in te schuiven in een pan-europees proces, dat zelfs buiten-europese vertakkingen heeft.⁶ De legitimiteit die

de Vlaamse staatkundige verlangens volgens de uiteenzettingen in de eerste paragrafen van deze bijdrage niet bezitten, kan dus langs deze achterdeur misschien toch binnengehaald worden.

Op 14 december 1960 naam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties resolutie nummer 1514 aan. Daarin werd uitdrukkelijk het recht op zelfbeschikking van de volkeren beklemtoond. Wat meer is: midden de dekolonisatiebeweging werd hiermee wel degelijk bedoeld dat gemeenschappen, die een staat wensen te zijn maar dat nog niet zijn, het recht moeten hebben om een staat te worden. Natuurlijk botst dit recht met een ander, in het Handvest van de V.N. opgenomen recht, dat hier al eerder werd genoemd: het recht van elke staat om zijn integriteit te vrijwaren. De Verenigde Naties zijn deze dubbelzinnigheid nooit te boven gekomen. Maar niettemin kan Vlaanderen hier alvast een begin van rechtsgrond vinden voor zijn aanspraken op een internationaal erkend bestaan als staat. Het wordt interessant als men leest dat punt 1 van de verklaring van resolutie 1514 stelt: "Het recht van volkeren en naties (*voor het eerst dit onderscheid, n.v.d.a.*) op permanente soevereiniteit over hun natuurlijke habitus en hulpbronnen moet worden uitgeoefend in het belang van hun nationale ontwikkeling en van het welzijn van het volk van de betrokken Staat." Staatsvorming krijgt dus nu een haast morele opdracht – interessant inderdaad, ook voor het Vlaamse geval. Als je dus jezelf onafhankelijk wil maken, dan moet dat ten dienste van de ontwikkeling van de locale bevolking zijn, staat hier te lezen, en men kan er zò een verantwoording achteraf voor de dekolonisatiebewegingen in lezen. De hele kwestie blijft dubbelzinnig en de reden daarvan is vanzelfsprekend de staatkundige inertie die het gevolg is van het staatkundige conservatisme van de Verdragsluitende Staten. Toch is de opening gemaakt, zij het in de richting van de volkeren in Afrika en Azië, doch wel op een permanente wijze, want de Algemene Vergadering heeft haar keuze voor het zelfbeschikkingsrecht op 11 december 1969 en op 14 december 1973 nog eens bevestigd.⁷ Ook *Populorum Progressio* schaarft zich achter de zelfbeschikkingsgedachte.⁸

Wat is hier gebeurd? Hoe was het mogelijk dat het heilige principe van niet-inmenging in de binnenlandse aangelegenheden en het recht op vrijwaring van de staatkundige integriteit opzij konden worden geschoven? Daar zijn lange verhandelingen over mogelijk. In ieder geval zijn de dekolonisatiebewegingen erin geslaagd het principe te vestigen dat een organisatie die tegenover de officiële staat geplaatst is erkend kan worden als de legitieme vertegenwoordiger van een gedeelte van de bevolking van die staat, méér zelfs dan de regering van die staat zelf. De weg wordt hier

voor Vlaanderen duidelijk open gelegd: de Vlaamse regering en het Vlaamse parlement moeten ervoor zorgen dat zij, en niet België, als de rechtmatige belangenverdediger van de bevolking van Vlaanderen kunnen erkend worden. *Dit is de enige realistische weg die Vlaanderen kan opgaan om op een niet al te lange tijd zijn staatkundige onafhankelijkheid te verwerven.*

De derde golf van nationalisme waarover Smith spreekt schept op zich nieuwe interessante perspectieven. Ziehier wat Martijn Roesingh in zijn "Ethnonationalism and Political Systems in Europe" schrijft (mijn vertaling): "In het licht van de discussie van dit hoofdstuk zou het een oplossing voor tal van problemen kunnen zijn indien de begrippen "staat" en "natie" gescheiden konden worden en indien beide als rechtmatige rechtspersonen in het internationale recht zouden kunnen opgenomen worden."⁹ Er bestaat dus internationale praktijk waarop de vestiging van de onafhankelijke Vlaamse Staat mogelijk is en die praktijk vindt haar weerslag in de eveneens internationale literatuur. Het lijkt geen twijfel dat deze ontwikkeling uiteindelijk zullen uitmonden in een soort recht voor natuurlijke volkeren, waarvan de eerste voortekenen overigens al te vinden zijn in de erkenning van de primordiale autochtonie van de Wendat in Canada.¹⁰ De officiële, gerechtelijke erkenning van de autochtone rechten van een gemeenschap binnen een bestaande staat biedt extra-mogelijkheden om de eigenheid van de Vlaamse natie als een aparte, van de Belgische staat onderscheiden gemeenschap, te grondvesten. Deze autochtone rechten zijn principieel primordiaal, dit wil zeggen: *ze komen vòòr de rechten van de betrokken staat.*

Besluit

We zijn waar we wilden uitkomen: een realistische weg uitzoeken om Vlaanderen aan zijn staatkundige onafhankelijkheid te helpen.

Het is niet erg realistisch een paar simpele optelsommen te maken, te besluiten dat in het Vlaamse parlement de separatisten en confederalisten de meerderheid hebben en daar dan uit af te leiden dat de onafhankelijkheid slechts een kwestie van pure Vlaamse politieke wil is. Natuurlijk is het dat. Natuurlijk zal het Vlaams Parlement op een concreet moment moeten verklaren dat het de intentie heeft om Vlaanderen minstens tot een aparte lidstaat van de EU op te stoten. Het proces dat dan op gang moet komen, zal door een zelfbewuste en bekwame Vlaamse regering moeten geleid worden.

Maar het zal wel duidelijk zijn dat dit eenvoudige rekensommetje echt niet volstaat. Toch vallen er al bij een eerste benadering voldoende perspectieven aan te wijzen die de hoop die we allen delen realistisch maakt. Vlaanderen moet echter doelbewust beginnen werk maken van een proces dat zowel interne als externe dimensies heeft. De interne dimensies heb ik eerder beschreven in mijn "Van Vlaams nationalisme naar Vlaams patriottisme". De kern komt hierop neer: de Vlaamse regering kan en moet ervoor zorgen dat zij, en zij op de eerste plaats, bij de eigen bevolking erkend en beleefd wordt als de instantie die de problemen waarmee de bevolking in haar dagelijkse leven worstelt concreet aanpakt. De noodzakelijke legitimiteit zal op die manier op korte tijd ontstaan en zelfs de buitengewoon conservatieve vakbonden zullen dan niets anders meer kunnen dan de feiten volgen. Aan de buitenwereld moet de Vlaamse regering duidelijk maken dat de interne legitimiteit in Vlaanderen niet aan de Belgische, maar aan de Vlaamse regering toekomt. Zodra de buitenwacht ervan overtuigd is geraakt dat de Vlaamse regering de rechtmatige vertegenwoordiger van de Vlaamse belangen is, ligt de weg open om, in het spoor van de dekolonisatie, de resoluties van de Verenigde Naties in het voordeel van Vlaanderen in te roepen.

- 1 I. Kant. *De eeuwige vrede*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door Prof. Dr. B. Delfgaauw. Agora-editie, 1986, blz 48.
- 2 I. Kant, o.c., blz. 35.
- 3 Zie E.R.C. van Bogaert. *Volkenrecht*. Elsevier, 1973, blz. 562.
- 4 Zie daarvoor mijn "Van Vlaams nationalisme naar Vlaams patriottisme." VDC-uitgaven, Passendalestraat 1A, 2600 Berchem. Passim.
- 5 Anthony D. Smith. *National Identity*. Penguin books, 1991, blz 123 e.v.
- 6 Recent nog: Oost-Timor.
- 7 Zie daarvoor o.m. *Le droit à l'autodétermination*. Etude établie par Aureliu Cristescu. Uitgave Verenigde Naties, 1981.
- 8 *Populorum Progressio*. Encycliek van Paulus VI. Reinaert Uitgaven, Brussel.
- 9 Martijn A. Roessingh. *Ethnonationalism and Political Systems in Europe*. Amsterdam University Press, 1996, blz. 269.
- 10 Zie daarvoor: Eugeen Roosens. *Eigen grond eerst?* Acco, Leuven, 1998, passim.

Primaat van de politiek... of politiek van de primaat?

Dr. Stephan Wyckaert

Beschouwingen over rechtsstaat en democratie

"Vanuit bestuurskundig oogpunt veronderstelt een legitiem bestuur de erkenning van drie basiswaarden, die soms ook worden aangeduid als primaten, namelijk het primaat van de democratie en van de politiek, het primaat van het recht en van de rechtsstaat en het primaat van het resultaatgericht overheidsmanagement. Deze basiswaarden vormen samen de pijlers op basis waarvan legitimiteit wordt verworven, behouden of versterkt". Deze woorden staan te lezen in de openingsbijdrage van het recent verschenen feestbundel ter gelegenheid van het emeritaat van prof. dr. Rudolf Maes (Instituut voor de Overheid, K.U. Leuven). Het boek bevat een selectie van het wetenschappelijk werk van betrokkene, maar de geciteerde passage komt uit een "nieuwe" bijdrage die de verhouding tussen het overheidsrecht en het overheidsmanagement behandelt.¹

Het is hier geenszins de bedoeling een recensie van het boek te brengen. Wie een commentaar wil, kan op andere plaatsen terecht² of wordt aangeraden het overigens erg interessante werk te kopen. Wel wil ik de vraag behandelen of de "primaten" van Maes onderling wel zo verenigbaar zijn. Meer bepaald spitst deze bijdrage zich toe op de moeilijke verhouding tussen het "primaat van de politiek en de democratie" enerzijds, en "het primaat van het recht en de rechtsstaat" anderzijds. Mijn stelling zal zijn dat die twee vaak onverzoenbaar zijn, en dat ingeval zich een tegenstrijdigheid voordoet de politiek moet wijken voor het recht. Verder ben ik het er niet mee eens dat politiek en democratie in één adem mogen worden genoemd. Een systeem waarin men de aangeduide vertegenwoordigers van het volk—regeerders en parlementsleden—hun gang laat gaan, kan in bepaalde omstandigheden leiden tot een aanfluiting van de democratie... laat staan van het recht en de rechtsstaat.

Wat is het primaat van de politiek?

In algemene zin houdt het primaat van de politiek drie zaken in: de voorrang van de wetgevende op de uitvoerende macht, de voorrang van de minister op de ambtenaar/manager en de voorrang van het algemeen belang op het particulier belang. Het is een bij uitstek politiek begrip: het houdt in dat het overheidsbeleid moet worden bepaald door politiek verantwoordelijken; de politici (parlement en regering) bepalen de gewenste maatschappelijke effecten van het beleid en kiezen het beleidsinstrumentarium. Er moet worden vermeden, zo luidt de theorie, dat actoren met minder rechtstreekse democratische legitimering beleidsbepalende bevoegdheid naar zich toe zouden halen en sturend zouden optreden. Steeds volgens de theorie moet het primaat van de politiek worden onderscheiden van politisering: het betekent m.a.w. niet dat het terrein van de politiek mag worden uitgebreid tot zaken die er niet in thuishoren en zou niet mogen worden begrepen als een beginsel dat neerkomt op een uitbreiding van de rol en de opdracht van de overheid, of op het afschermen van het domein van politici van invloeden van buitenaf.

Politiek heeft in wezen te maken met het oplossen van verdelings- en afstemmingsvraagstukken binnen het maatschappelijk bestel. In een context van onenigheid over aangekleefde waarden en normen, van tegenstrijdig gehuldigde inzichten over wat de overheid al dan niet moet doen en van uiteenlopende belangen, is er sprake van politiek als verwacht wordt dat daarover uitspraak wordt gedaan binnen democratisch georganiseerde en werkende besluitvormingsstructuren. Acceptatie door de burgers vereist echter meer. De politieke organen moeten responsief optreden ten aanzien van de in de maatschappij levende waarden, normen en prioritaire noden. Politieke keuzes moeten op een transparante wijze tot stand komen en een interactieve beleidsvoering zal mogelijkheden bieden tot overleg en samenspraak met de doelgroepen en met de betrokken organisaties of burgers. Democratie houdt veel meer in dan de regelmatige organisatie van verkiezingen.

Stellen dat het primaat van de politiek een democratisch grondbeginsel is, kan naar omstandigheden tot bepaalde aberraties leiden. Eigen aan het democratische systeem is dat de maatschappelijke keuzes binnen verkozen organen door de meerderheid—die de regering vormt en het beleid bepaalt—worden genomen. Maar "democratie" is geen synoniem van "vrijheid", "rechtvaardigheid" of

"rechtsstaat". Wezenlijk binnen een democratie, is dat zij de concurrentie tussen politieke groepen organiseert met als inzet, de uitoefening van de politieke macht naar hun eigen inzichten. Als zodanig biedt het democratisch bestel dus geen waarborgen voor de vrijheid, noch voor de rechten van het individu, noch voor de rechten van die groepen die hetzij werkelijk, hetzij artificieel in de minderheid worden gesteld.

Politiek: niet te herleiden tot bedrijvigheid van verkozen organen

"De politiek" is hoegenaamd niet te herleiden tot de activiteit van politici. De politiek is een sfeer waarin, in het ideale geval, alle burgers in onderling overleg deelnemen aan de besluitvorming. De laatste paar decennia kenmerken zich door een steeds groter mondigheid van de burgers. Waar veelal de roep wordt gehoord "dat de overheid voor dit of dat zorg moet dragen", stelt men ook vast dat burgers en belangengroepen steeds duidelijker en beter onderbouwde visies hebben en ook die visie in het publieke debat willen verdedigen. De burger—individueel of in groep—slaagt er steeds beter in zich te documenteren. De wijze waarop traditioneel aan politiek wordt gedaan, spreekt de burgers niet meer aan: zij willen actief meedoen.

Ook voor het bestuur geldt dat de eenentwintigste eeuw andere eisen stelt: besturen is een activiteit die integraler, sneller en transparanter moet worden uitgeoefend. Van het bestuur wordt meer kwaliteit gevraagd. De bestuurder kan in de complexere samenleving niet meer alles weten en heeft dus anderen nodig. Doordat kennis niet enkel aanwezig is bij de overheid moet ook de verhouding tussen bestuurder, ambtenaar en burger volkomen worden herdacht. Ook op het vlak van de uitvoering is er een evolutie: de overheid kan niet meer voor alles zorgen of verantwoordelijk zijn.

Primaat van de politiek: nog van deze tijd?

Waar de politici dus verplicht zijn nieuwe overlegstructuren of bestuursvormen te introduceren, zijn zij er ook toe gehouden hun denkpatroon te veranderen. Aan processen van interactieve beleids- of besluitvorming wordt elke zin of geloofwaardigheid ontnomen indien de daarbij betrokken maatschappelijke organisaties en individuele burgers de indruk blijven behouden dat politici nog altijd te

veel met zichzelf bezig zijn. Inderdaad zullen het niet nemen dat zij pas laat in de beleidsvoorbereiding worden betrokken, als de plannen of uitgangspunten voor beleid al vastliggen. Politiek verkozen lichamen hebben nogal vaak de neiging de onderlinge meningsverschillen in de maanden na de verkiezingen te bezweren in dikke regeer- en bestuursakkoorden, die wel als nadeel hebben dat burgers vrijwel altijd het nakijken hebben bij belangrijke beslissingen. Dit leidt ertoe dat de kloof tussen burgers en politiek steeds groter wordt.

Zolang sommige politici menen dat zij persoonlijk geroepen zijn om voor het ganse volk fatsoensnormen te bewaken en algemeen geldende normen en waarden vast te stellen voor een samenleving die steeds meer bestaat uit een diversiteit van subculturen, blijft elke vorm van "bestuurlijke vernieuwing" een lege huls. De primaire voorwaarde voor een bestuur dat door de burgers ernstig wordt genomen, is dat politici bereid zijn hun macht te delen en althans op een aantal punten naar de burgers te luisteren.

Politici kunnen niet én nieuwe praktijken introduceren, én zich blijven beroepen op het primaat van de politiek. Want in dat leerstuk geldt dat de bemoeienis van belangengroepen juist zoveel mogelijk moet worden teruggedrongen, en dat enkel de gekozen politicus bij uitstek geschikt is om de noodzakelijke "afwegingen" te maken. Doordat we steeds meer in een netwerksamenleving terecht komen, raakt het "primaat van de politiek"-beginsel steeds meer achterhaald. In een dergelijke samenleving past dit, op verticale sturing gebaseerd, beginsel steeds minder: het is niet doenbaar om een beleid uit te laten stippelen door een X aantal ministers—elk met een koker bevoegdheden—waar steeds meer maatschappelijke thema's om een ontkokerde aanpak vragen.

Primaat van de politiek. . . of primaat van het recht?

Een rechtsstaat is een staat in dienst van het recht, geen staat die via een machtswoord—de met instemming van de parlementaire meerderheid opgelegde wet—bepaalt wie onder welke voorwaarden welke rechten heeft en voor hoe lang. Aanvaardt men het primaat van de politiek, dan kan dit leiden tot een toestand waarin de rechtsstaatsgedachte wordt ondermijnd.

Zoals gezegd houdt het primaat van de politiek in dat het beleid wordt bepaald door democratisch verkozen organen en niet door

andere personen of organen wier democratische legitimering geringer is. Wij stelden echter ook dat democratie wezenlijk te herleiden is tot de georganiseerde concurrentie tussen politieke families die, eenmaal de kaarten geschud (lees: de verkiezingen achter de rug) zijn, de macht uitoefenen overeenkomstig hun eigen inzichten.

De politieke partijen die een regeerakkoord sluiten en een regering vormen, zullen op dat moment proberen zoveel mogelijk punten van hun partijprogramma te vertalen in beleid, wat doorgaans neerkomt op het totstandbrengen of wijzigen van rechtsregels. Recht wordt op die manier een middel van de bewindsvoerders om hun inzichten te verwerklijken. Recht is een instrument geworden: de algemeen geldende gedragsnorm vormt nog slechts een beperkt onderdeel van het geheel van rechtsregels, waarin de voorschriften die een onmiddellijk en specifiek resultaat beogen—het toekennen van een voordeel of het opleggen van een verplichting in een of andere vorm—steeds talrijker geworden zijn. De herverdeling van de welvaart tussen staat en burger, of tussen burgers onderling, is een schier onuitputtelijke bron van nieuwe regels en rechten. Behalve voor diegene wiens welvaart "herverdeeld" wordt is zij ook vrij populair als mechanisme: ze laat immers toe aan de verzuchtingen van het politiek cliënteel tegemoet te komen. Het mechanisme laat ook toe om bepaalde "aanspraken" tot rechten en zelfs tot grondrechten te verheffen, wat een eigen dynamiek creëert in verband met het scheppen van afgeleide rechten. . . die meestal ook nog gekoppeld worden aan de mogelijkheid tot juridische actie voor een rechtbank. Reeds enkele jaren terug wees Fernand Keuleneer³ er op dat de inflatie van rechten leidt tot een radicaal verschillend maatschappijmodel: *"als het recht niet langer de moraal dient, wat dient het dan wel? Als de band tussen recht en moraal wordt verbroken, kan men zich ook niet langer beroepen op een morele verplichting om het recht te doen naleven. Alles wordt dan een kwestie van machtsverhoudingen, met louter opportunistische spelregels die perfect opzij kunnen worden gezet als de machtigste dit goed vindt. Zo belanden we van een rechtsstaat (. . .) in de machtsstaat"*.

Dit is fundamenteel in ons betoog: door de rechtsvorming over te laten aan het inzicht van verkozen politici, ontstaat het gevaar dat een aantal hoekstenen van de rechtsstaat op de helling worden gezet, met name: de algemeenheid van normen, de afwezigheid van willekeurige machtsuitoefening, de coherentie, de voorspelbaarheid en dus ook de vrede en de rechtvaardigheid. Trekt men het "primaat van de politiek" tot het uiterste door, dan glijdt men af naar

de toestand waarvoor Keuleneer waarschuwt: *“Recht en orde evolueren (dan) tot louter opportunistische concepten voor het regelen van de toevallige en van machtsverhoudingen afhankelijke goede orde in het 'hier en nu' ”.*

Primaat van de Politiek. . . of politiek van de primaat?

Zoals aangeduid door Rudolf Maes, veronderstelt het hier ter discussie staand beginsel ook dat er niet wordt geraakt aan de verhouding tussen de wetgevende en de uitvoerende macht, met name dat de wetgevende macht voorrang moet hebben op de uitvoerende macht. Hier stelt zich nu precies een ander probleem. Inderdaad, van die scheiding der machten is in de huidige Westerse staatsvormen niet meer dan een schaduw overgebleven. Dat is ook zo in België. Wij kennen weliswaar een nominale scheiding der machten maar die stelt politiek nauwelijks iets voor. Onder de huidige grondwettelijke regelingen en praktijken zijn de regeringspartijen immers bijna altijd ook de meerderheidspartijen. Terwijl de regering zogezegd verantwoordelijkheid aflegt aan het parlement, legt zij in feite verantwoordelijkheid af aan haar parlementaire vertegenwoordigers. Regering en parlement zijn in dezelfde handen. Voor de partijen is er geen scheiding maar een rangorde van de machten—en daarin komt het parlement duidelijk op de tweede plaats. Het parlement is niet wat het grondwettelijk verondersteld wordt te zijn, namelijk een volksvertegenwoordiging. Het is een partijvertegenwoordiging. Daarin maken partijen de dienst uit die verenigd zijn in hun streven naar meer bevoegdheden voor de staat.⁴ Dit is een gevaarlijke evolutie die ook in België merkbaar is, en die leidt tot de uitholling van een aantal fundamentele waarborgen. Een van die excessen was het voorstel om artikel 195 van de Grondwet—dat inzake grondwetsherziening een moeilijke procedure voorschrijft—vatbaar te verklaren voor herziening. Daarbij rijst de indruk dat bepaalde politici de Grondwet beschouwen als een hinderlijk detail dat hun machtsuitoefening beperkt en waarvan de beperkingen dus tot een minimum moeten worden gereduceerd. Accepteert men dus onvoorwaardelijk de “primaat van de politiek”-gedachte, dan komt men tot een toestand waarin de rechtmatigheid wezenlijk wordt gelijkgesteld met wat de politici in feite doen. De rechtsstaatsidee wordt op die manier genegeerd: men komt tot een machtsstaat. Het “primaat van de politiek” wordt op die manier getransformeerd in de “politiek van de primaat”.

Het primaat van de politiek is naar mijn mening een achterhaald idee, dat al te vaak haaks komt te staan op de rechtsstaatsgedachte. Ook is het geen ongevaarlijk idee. Opperen dat het een bij uitstek democratisch beginsel is, gaat voorbij aan de vaststelling dat in onze huidige instellingen de democratische legitimatie vaak te zoeken is. Democratie is immers véél meer dan het periodiek houden van verkiezingen. De democratie is maar iets waard als ze de burger bepaalde waarborgen biedt. . . onder andere de waarborg dat de spelregels niet om de haverklap zullen worden veranderd in functie van de inspiratie, van de machtsverhoudingen van het ogenblik. Het is niet het politiek verkozen bestuur dat de samenleving moet ordenen. Die ordening is de taak van het recht. “Recht” is niet te herleiden tot “rechtsregels”, instrumenten die door politici kunnen worden gewijzigd in functie van de behoeften en de belangen van het ogenblik. Het bestuur kan met behulp van het recht de samenleving ordenen, maar is tegelijkertijd door het recht gebonden. Het bestuur, de politiek, heeft dus niet het primaat: integendeel, de politiek kan door het recht worden teruggedroefd. De wet moet de overheid binden, maar niet de gewone mensen: komt het er op aan de naleving van afspraken af te dwingen, dan kunnen de burgers dit zelf doen, eventueel met behulp van de rechter. In een werkelijke rechtsstaat creëert het recht stabiliteit, en prevaleert het boven het bestuur. In het primaat van het recht, en niet in het primaat van de politiek, ligt dus de werkelijke kern van de rechtsstaatsgedachte. Een idee die niet verzoenbaar is met de manier waarop onze vaderlandse bestuurders nu al decennia lang de “democratische” spelregels menen te moeten toepassen. . . .

- 1 R. MAES, *Openbaar bestuur: visie, kennis en kunde*, Brugge, Vanden Broele, 2004, XIII + 342 p.
- 2 Een recensie van de hand van ondergetekende verschijnt in het nummer 2004/3 van het tijdschrift *Chroniques de Droit Public/Publiekrechtelijke Kronieken*.
- 3 F. KEULENEER, “Inflatie van rechten – ontwaarding van het recht?”, *Rechtskundig Weekblad*, 1995-1996, 1073 e.v.
- 4 F. VAN DUN, “De rechtsstaat: een bescheiden voorstel”, <http://www.novacivitas.org/>.

Waarom Carl Schmitt lezen?

Prof. em. dr Maurice Weyembergh

Mijn artikel bestaat uit drie delen: in het eerste reflecteer ik kort over de problematiek rond hetgeen men leest of moet lezen; ik stel de figuur Carl Schmitt voor en onderstreep de moeilijkheid om zijn werken te interpreteren; in het tweede bespreek ik de redenen die gegeven kunnen worden om hem niet te lezen; in het derde probeer ik aan te tonen waarom men hem wel moet lezen.

I Inleiding

De vraag die met de titel gesteld is, verdient wat reflectie, onafhankelijk van de persoonlijkheid op wie ze gericht is. Daar men natuurlijk niet alles kan lezen, is er een keuze nodig. Aan welke teksten moet men de prioriteit verlenen? Tijdens de eerste eeuwen van het christendom was voor de vurigste christenen de lectuur van de Bijbel de absolute prioriteit: het ging om het heil van de ziel. Het lezen van andere teksten werd aanzien als "divertissement", om een latere term van Pascal te gebruiken, als afkeer van het enige waarop het aankomt. Men zou fundamenteeler drie vragen kunnen stellen die een diepere reflectie over de ethiek van het lezen zouden eisen;

1. moet men al dan niet lezen?
2. wat moet men lezen (als men op de eerste vraag positief geantwoord heeft)?
3. hoe moet men lezen?

Wij academici behoren natuurlijk tot een groep waarvoor het lezen een absolute prioriteit is, en zeker in de menswetenschappen. De eerste vraag krijgt op die manier, zonder waarlijk gesteld te worden, haar antwoord. Wij lezen in eerste instantie de teksten die tot ons specialisme behoren en eerst en vooral die geschriften die de klassiekers zijn van het gebied. In de goede gevallen lezen we teksten van de buurgebieden en dan ook misschien hier en daar,

wellicht uit zorg voor onze algemene cultuur of voor het plezier, maar zonder andere specifieke motieven, boeken die geen betrekking hebben tot dat specialisme. Hoe verder men echter verwijderd geraakt van het gebied van het specialisme, hoe contingenter de keuze van die boeken waarschijnlijk uitvalt.

Op de derde vraag, hoe moet men lezen, is het antwoord niet eenvoudig. Mijn antwoord voor mijn gebied, wijsbegeerte, luidt als volgt: in een eerste stap denk ik met de auteur mee, om zijn standpunt te begrijpen. In een tweede stap, zet ik mijn kritische bril op, ik denk tegen de auteur. In een derde stap tracht ik te lezen tegen de auteur en tegen mezelf en poog me in te beelden wat anderen daarover denken: ik beoefen wat Kant de *erweiterte Denkungsart* (de uitgebreide denkwijze) noemde. Op die manier hoop ik een meer genuanceerde lectuur te kunnen aanbieden.

Laat me nu toe Schmitt wat te situeren. Hij is van huize uit een *Staatsrechtler* die over constitutioneel en volkenrecht geschreven heeft, maar ook over politieke filosofie en geschiedfilosofie. Hij werd in 1888 geboren en overleed in 1985. Als filosoof van de politiek behoort hij tot mijn gebied en ik beschouw hem als een klassieker op dat vlak: *Der Begriff des Politischen* is in mijn ogen een werk dat politicologen en politieke filosofen gelezen moeten hebben. Er verschijnt thans in de wereld ongeveer een boek per maand over hem. Hij behoort dus in eerste instantie tot mijn plichtlectuur. Waarom dan die titel aan mijn voordracht geven? Schmitt is met het nationaal-socialisme gecompromitteerd geweest; hij heeft een tijdlang vrij belangrijke functies in de hiërarchie uitgeoefend: hij heeft het tot *Staatsrat* van Pruisen gebracht. Maar de SS'ers hebben ervoor gezorgd dat hij in diskrediet zou vallen: in hun ogen was hij te katholiek en had hij te veel joodse en liberale vrienden gehad. Een van zijn grootste boeken, de *Verfassungslehre*, voor het eerst in 1928 gepubliceerd, was opgedragen aan zijn jeugdvriend Fritz Eisler, die joods was en in 1914 gesneuveld was.¹ Hij heeft ook als beroemd geworden professor vóór 1933 veel joodse studenten gehad. Dit heeft niet belet dat hij zich tijdens de nazi-periode antisemitisch uitgelaten heeft. Na de oorlog werd hij gearresteerd en verbleef hij van 26 september 1945 tot 10 oktober 1946 in hechtenis. Men arresteerde hem een tweede keer in maart 1947 om als getuige door het Tribunaal van Neurenberg verhoord te worden. Hij bleef toen vijf weken in hechtenis. De tekst van dat verhoor is uitgegeven, *Antworten in Nürnberg*.² Na de tweede wereldoorlog heeft hij verder gepubliceerd en zijn zijn werken, dankzij hun intellectuele kwaliteit, weer op de voorgrond gekomen. Vergeleken met Heidegger, over wie dezelfde vraag gesteld is geweest en nog

altijd gesteld wordt, is hij zwaarder gecompromitteerd. De moeilijkheid van het geval ligt ook aan het feit dat Schmitt na de Tweede Wereldoorlog verschillende teksten geschreven heeft die een soort zelfverdediging, zelfrechtvaardiging en zelfstylisering presenteren. Daardoor heeft hij aanleiding gegeven tot hetgeen men mythevorming zou kunnen noemen. Ik verwijs hier naar zijn boek *Ex captivitate salus. Erfahrungen der Zeit 1945/1947*, in 1950 uitgegeven,³ dat teksten verzamelt die hij in de gevangenis geschreven heeft. Hij gebruikt twee gestalten om zijn gedrag een soort mythische dimensie te verlenen. De eerste gestalte is Epimetheus, de broer van Prometheus: hij ziet zichzelf als een christelijke Epimetheus; de tweede gestalte is die van *Benito Cereno*, de kapitein van een *short story* van Herman Melville. Ruth Groh heeft in haar uitstekende boek over Schmitt *Arbeit an der Heillosigkeit der Welt*⁴ die zelfgeschapen mythen in twee hoofdstukken zeer scherp ontleed.

Om nu de achtergrond van mijn vraag wat te illustreren zal ik een paar voorbeelden geven van mogelijke reacties op het lezen en citeren van Schmitt. En om te beginnen, persoonlijke voorbeelden. Tijdens een recent colloquium over Camus heb ik gebruik gemaakt van bepaalde noties, zoals *Ausnahmezustand* en *Entscheidung* waaraan Schmitt een bijzondere betekenis gegeven heeft. Een van mijn Duitse vrienden die aan het colloquium deelnam, heeft me mijn verwijzing naar Schmitt met klem verweten. Ter gelegenheid van mijn bekleding van de Francqui-leerstoel in Leuven, heb ik twee lessen aan Schmitt gewijd. Een collega van Gent, die de lessen niet bijwoonde, heeft me laten opmerken dat ik veel beter over Schmitt gezwezen had. Mijn huidige artikel is daar een soort antwoord op.

Een korte anekdote om de beruchte reputatie van Schmitt te situeren: de details ervan vindt U in de boeken van Jacob Taubes, *Ad Carl Schmitt. Gegenstrebige Fügung*⁵ en *Die politische Theologie des Paulus*.⁶ Taubes, die *Judaistik* en *Hermeneutik* aan de *Freie Universität Berlin* doceerde en die van een Oostenrijkse rabbijnenfamilie afkomstig was, schreef in februari 1952 een brief aan Armin Mohler, met wie hij gestudeerd had. In die brief verklaarde hij dat het spijtig was dat de twee interessantste koppen in Duitsland, Schmitt en Heidegger, met het nationaal-socialisme “gefliert” hadden. Mohler, die de secretaris was van Ernst Jünger, de grote Duitse schrijver, stuurde een kopie van die brief aan Jünger toe. Jünger was sedert de jaren dertig met Schmitt bevriend en hij toonde de kopie aan Schmitt. Waarop deze Taubes voortaan een exemplaar van zijn werken liet toekomen. Taubes weigerde echter gedurende jaren in contact met de jurist te treden, hoewel hij zich verder met zijn werk bezighield. Intussen, in 1967, had Taubes Kojève, de

beroemde Hegel-specialist, naar Berlijn uitgenodigd. Toen Kojève, die joods was, vertrok, zei hij dat hij op weg was naar Plettenberg, de geboorteplaats van Schmitt waar deze zich teruggetrokken had, en voegde eraan toe: “Mit wem sonst ist in Deutschland zu reden?”⁷ Wat later kreeg Taubes een brief van de bekende filosoof Hans Blumenberg, die als Jood de oorlog in Duitsland overleefd had dankzij de hulp van een christelijke familie, brief die Taubes als volgt samenvat: “Hören Sie doch endlich auf mit dieser—wie hat er das gesagt?—tribulanistischen Einstellung; Sie, Kojève und Schmitt, bei Ihnen dreht sich’s ums Selbe, was soll das”.⁸

Taubes heeft dan in de jaren zeventig—het zijn zijn woorden—opgehouden de rechter te willen spelen en is in persoonlijk contact met Schmitt getreden. Zij hebben onder meer een discussie gehad over de achtergronden van de beroemde passus van de *Brief aan de Romeinen* IX–XI van Paulus, waar er sprake is van het lot van de Israëlieten en van hun relatie tot Christus. De interpretatie van die passus heeft een rol gespeeld in het anti-judaïsme van Schmitt.

Heden ten dage is Schmitt zeer “in” in Frankrijk. Maar daar is men het ook niet eens over de manier waarop men hem moet behandelen. Etienne Balibar, de auteur met Louis Althusser—die een tijdje lang de filosofische denkmeester van de Franse communistische partij geweest is—van *Lire le Capital*⁹ heeft het voorwoord geschreven voor de Franse vertaling van *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes* van Schmitt. Zijn voorwoord begint met een voorzichtige vraag “Lire, étudier Schmitt?”, waarvan de behandeling tien pagina's in beslag neemt. Daarin tracht hij te verklaren waarom Schmitt toch gelezen dient te worden. Het begint als volgt: “Une rumeur court le microcosme universitaire: voici qu'une nouvelle et peu recommandable alliance aurait été conclue entre une partie des intellectuels de gauche (variantes: 'gauchistes', 'marxistes') et certains courants de la pensée d'extrême droite, nostalgiques plus ou moins avoués du 'nouvel ordre européen' des années 1940. L'intermédiaire de cette fâcheuse rencontre: Carl Schmitt, le juriste allemand de sinistre réputation, ou du moins son œuvre, élevée après coup au rang de 'grande philosophie politique’”.¹⁰

Charles Zarka heeft in zijn eigen tijdschrift, *Cités* (nummer 14, 2003), een kort artikel geschreven betiteld “Présentation. Carl Schmitt le nazi”—artikel dat ook in een verkorte versie onder de titel “Carl Schmitt, nazi philosophe?” in *Le Monde* van 6 december 2002 verschenen is. Hij valt er in een noot Balibar aan. Twee beruchte teksten van Schmitt worden in het tijdschrift in het Frans vertaald: “Der Führer schützt das Recht. Zur Reichstagsrede Adolf Hitlers vom 13. Juli 1934”¹¹ en “Die deutsche Rechtswissenschaft in ihrem

Kampf mit dem jüdischen Geist".¹² De eerste betreft een juridische rechtvaardiging van de actie van Hitler tegen Röhm en de SA, gekend als de "nacht van de lange messen". Dit artikel heeft aanleiding gegeven tot uiteenlopende interpretaties, maar men kan moeilijk beweren dat het geen rechtvaardiging is van de moord op Röhm. De tweede is het slotwoord van een colloquium van de *Reichsgruppe Hochschullehrer des Nationalsozialistischen Rechtswahrerverbundes* waarvan Schmitt de voorzitter—*Reichsgruppenwarter*—was. Hij valt er de Joden fel aan en wil de Duitse rechtswetenschap van hun invloed saneren. Beide teksten behoren tot het ergste van hetgeen Schmitt ooit geschreven heeft. Die teksten waren natuurlijk al lang bekend.

In 2002 is in Frankrijk het boek *Le rappel à l'ordre. Enquête sur les nouveaux réactionnaires* van Daniel Lindenberg verschenen¹³ dat enorm veel stof heeft doen opwaaien. De titel is zeer expliciet: het gaat erom weer orde te brengen in de linkse intelligentsia waarvan al te veel leden met rechtse of reactionaire ideeën aan het flirten zijn. Deze onnatuurlijke alliantie heeft tot 21 april 2001 geleid, de verkiezing van Le Pen als kandidaat voor de tweede ronde van de verkiezing van de President. Een deel van een hoofdstuk is opvallend betiteld "De Tocqueville à Schmitt", waarin naast anderen sommige marxisten, die Tocqueville gelezen hebben om Marx te vergeten, hun inspiratie bij Schmitt vinden, die tegelijkertijd "sulfureus" en "stimulerend" genoemd wordt.

"Carl Schmitt rend aujourd'hui au marxisme les services que celui-ci lui a jadis rendus: rajeunir une théorie politique d'un autre âge. C'est ainsi que l'auteur de la *Théologie politique* saluait en 1922 Lénine comme un frère extrémiste, et l'enchaînait au char de sa théorie. Aujourd'hui, ce sont les orphelins de Lénine et de Mao qui appellent l'auteur de *Parlementarisme et démocratie* à la rescousse pour ne pas avoir à penser la démocratie en termes parlementaires".¹⁴

In interviews van *Le Soir* van 7 en 8 december 2002 met Lindenberg en Finkielkraut, protesteert deze laatste, die door Lindenberg als reactionair bestempeld werd, tegen de beschuldiging iets te maken te hebben met Schmitt, wat hem, zegt hij, in het neofascistische kamp zou brengen

Laat me eventjes terugkomen op het boek van Schmitt over Hobbes: het heeft eveneens aanleiding gegeven tot fel aan elkaar tegengestelde commentaren. Het boek leest vlot maar is inderdaad moeilijk te interpreteren. Om te beginnen is Hobbes zelf, hoewel een klassieker van het politieke denken, het object van zeer uiteenlopende lecturen: hij is een eerder berucht auteur, die voor

sommigen de theoreticus is van het absolute despotisme en een wegbereider van het totalitarisme, voor anderen de wegbereider van het liberalisme. Schmitt heeft later zijn eigen boek als een soort verkapte kritiek op het nationaal-socialisme willen laten gelden. Om de moeilijkheid van de interpretatie goed in te schatten moet men er rekening mee houden dat het schrijven van politieke teksten onder een totalitair regime een grote voorzichtigheid vereist: Leo Strauss, een van de vroegere commentatoren van *Der Begriff des Politischen* van Schmitt, echter die Duitsland moest verlaten omdat hij joods was, heeft erop gewezen dat de meeste filosofen, en zeker als zij het over politiek hebben, een esoterische vorm geven aan hun geschriften, om problemen met de autoriteiten te vermijden.¹⁵ Strauss heeft trouwens ook een boek aan Hobbes gewijd. Günther Maschke, die de laatste uitgave van *Der Leviathan* van Schmitt in 1995 verzorgd heeft,¹⁶ probeert in zijn nawoord dat 65 pagina's telt, aan te tonen dat het werk een kritiek is op het nazi-regime. Daartegenover argumenteert Ruth Groh in haar reeds geciteerde boek van 1998 dat het werk over Hobbes een verdediging van dat regime is, in de zin dat Schmitt dezelfde vijanden als het nazi-regime heeft, namelijk de joden en het liberalisme. Het eerste hoofdstuk van Grohs boek is aan die interpretatie gewijd en in het laatste hoofdstuk komt ze erop terug. "Man könnte es auch so sagen: Der absolutistische Leviathan war Schmitt nicht absolutistisch, nicht fundamentalistisch genug".¹⁷

Groh verwijst zelf naar het onderscheid exoterisch-esoterisch en past dat onderscheid onder meer op Schmitts interpretatie van Hobbes toe.¹⁸ Het probleem van de interpretatie is nog wat ingewikkelder omdat Schmitt in 1965 een zeer lange recensie van werken over Hobbes geschreven heeft, waarin hij zijn eigen standpunt wat verandert ("Die vollendete Reformation"; die tekst is de uitgave van *Der Leviathan* van Maschke opgenomen).

Hoe men het wendt of keert: Schmitt is inderdaad een nazi geweest en heeft zich antisemitisch uitgelaten. Dit antisemitisme duikt nog op in zijn *Glossarium*, zijn dagboek van de jaren 1947 tot 1951,¹⁹ *Aufzeichnungen* die pas in 1991, na zijn dood, gepubliceerd werden. Schmitt heeft dus een rol gespeeld in een totalitaire staat—een van zijn doelstellingen was trouwens de verwezenlijking in Duitsland van een sterke totale staat, om weerstand te kunnen bieden aan de communistische totale staat, om een einde te maken aan de decadentie van de liberale staat en aan de bedreiging door een burgeroorlog. Schmitt is een *statist*, een aanhanger van een sterke staat: de staat moet volgens hem op een zekere *Gleichartigkeit* van de burgers berusten, gelijkaardigheid die in zijn

onder het nazisme geschreven teksten tot *Artgleichheit* verwordt, soortgelijkheid, wat natuurlijk een racistische bijklank heeft. Over de natuur van zijn antisemitisme zijn de interpretatoren het ook niet eens: voor de meesten gaat het niet om een racistisch, biologisch gefundeerd antisemitisme, maar eerder om een anti-judaïsme: Schmitt kan als katholiek in het jodendom de verwerping van de Messias zien; hij verwijst ook, onder meer in zijn boek over Hobbes, naar de destructie van de absolutistische staat door de invloed van sommige joodse denkers als Spinoza of Stahl. In die absolutistische staat, die een staatsgodsdienst oplegde, is er geen plaats voor Joden. Het vreemde van Schmitts "bekering" tot het nazidom is echter dat hij tot 1933 de macht van de President van Duitsland heeft willen versterken door het beroemde artikel 48 van de Grondwet van de *Weimarer Republik* over de *Ausnahmezustand* te interpreteren. Die interpretatie, die de President een grotere macht verleent inzake de uitzonderingstoestand, was gericht tegen alle partijen die bereid waren op de een of andere manier, legaal of illegaal, de macht in handen te nemen, dus in eerste instantie tegen de communisten maar ook tegen de nazi's.

II

Tot nu toe heb ik de volgende elementen behandeld: de algemene betekenis van de vraag naar het waarom van het lezen, een korte presentatie van Schmitt en van de reacties op het feit dat hij zich met het nazi regime gecompromitteerd heeft. Daarbij is duidelijk geworden hoe moeilijk het is zijn teksten en zijn ontwikkeling te interpreteren. In het volgende zou ik op de vraag willen ingaan waarom men hem zou moeten lezen. Ik zal mijn antwoord in twee punten indelen: in het eerste zal ik de redenen ontleden die verklaren waarom men kan weigeren een auteur te lezen; in het tweede zal ik trachten aan te tonen dat het uiteindelijk de kwaliteit zelf van zijn werken is die de lectuur ervan rechtvaardigt. Ik zal dat doen aan de hand van zijn analyse van de situatie tijdens het interbellum en van aspecten van zijn boek *Der Begriff des Politischen*.²⁰

Wie meent dat men Schmitt liever niet zou moeten lezen of citeren, wie van oordeel is dat men hem liever zou moeten doodzwijgen, doet dat uit ethische of politieke zorg. Schmitt is een gevaarlijke auteur, die alleen maar een slechte morele of politieke invloed kan hebben. Radicaler gedacht houdt dat in dat men een soort index zou moeten opstellen waarin alle gevaarlijke auteurs opgenomen zouden moeten worden. Een stapje verder en men zou kunnen

voorstellen hun boeken te verbranden, wat de nazi's juist gedaan hebben. Wat opvalt in het gedrag van Schmitt, is dat hij de joodse auteurs tijdens de nazi-periode blijft lezen en citeren: als hij ze citeert, dan duidt hij aan, wat in het toenmalige klimaat opgelegd was, dat ze joden zijn. Vanuit een politiek standpunt denk ik dat men in een liberale democratie juist de vijanden van de democratie moet lezen om te weten wat ze denken en om op hun kritieken te kunnen ingaan. Men zou het nog anders en duidelijker kunnen formuleren: wat is de waarde van een regime dat bang is voor de kritiek die men erop kan richten? Is democratie zo broos dat zij elke vijandige kritiek in de kiem moet smoren? Is het niet zo dat democratie juist de gedachte van haar vijanden moet leren kennen?

Moet men alleen auteurs lezen die in onze ogen dicht bij de waarheid staan en degenen vermijden die zich om de een of andere reden vergist of vergalopperd hebben? Dient men alleen maar "positieve" modellen als lectuur te kiezen of zijn soms de "negatieve" modellen niet leerrijker? De hele onderneming van Freud bestaat erin, in een medische context weliswaar, de pathologische gevallen te bestuderen om meer inzicht te krijgen in de normaliteit, hoe moeilijk het ook mogen zijn dit laatste begrip te definiëren. Op politiek vlak kan het leerrijker zijn "deviante" of "excentrische" gevallen te bestuderen dan politiek correcte. De gevolgen van die deviante keuzen moeten juist verduidelijkt worden: zij tonen het best aan hoe extreme standpunten tot rampen kunnen leiden: ik denk bij voorbeeld aan het idee dat een sterke staat op de *Artgleichheit*, de soortgelijkheid van zijn burgers moet berusten. Dat de burgers van een staat of een groep een minimum aan gemeenschappelijke opvattingen moeten hebben, lijkt me duidelijk. Dat zij echter tot hetzelfde ras dienen te behoren, leidt onvermijdelijk, als dat niet het geval is, tot verbanning, burgeroorlog of uitschakeling van degenen die niet tot het ras van de meerderheid behoren. Wat niet wegneemt dat het moeilijk kan zijn een minimum aan gemeenschappelijke overtuigingen te ontwikkelen in een staat of een groep waarin de "soortgelijkheid" afwezig is. Maar die soortgelijkheid is geen garantie voor een minimum aan gemeenschappelijke overtuigingen. Wat in het geval van denkers als Schmitt of Heidegger zo interessant en tegelijkertijd pijnlijk is, is dat zij, ondanks hun ontegensprekelijk bijzondere intellectuele kwaliteiten, een in mijn ogen verkeerde keuze gemaakt hebben. Het toont aan dat intellectuele kwaliteiten niet voldoende zijn om zich in een moeilijke en verwarde situatie te oriënteren. De politieke keuze van Heidegger heeft Hannah Arendt ertoe gedwongen de vraag te stellen waarom haar leermeester, voor wie ze een enorme bewondering koesterde, zich zo erg vergist heeft. Een deel van *The Life of the Mind*²¹ is

aan dat probleem gewijd. Om nog een ander voorbeeld uit mijn vakgebied naar voren te brengen: Sartre, die nog na 1960 een *low traveller*, een *compagnon de route* van de Franse en Russische communistische partij was om later een maoïst te worden, heeft geen voorbeeld van politiek doorzicht of ideologische scherpzinnigheid gegeven. Michel-Antoine Burnier, die tot de groep rond Sartre behoorde, heeft een pastiche geschreven, *Le testament de Sartre*,²² waarin hij alle vergissingen van zijn meester blootstelt. Mag men of moet men Heidegger en Sartre niet lezen? George Steiner heeft er onlangs op gewezen dat de kunst of de cultuur ons er niet toe brengen compassie of medelijden met de slachtoffers te voelen. Hij vertelt dat de grote Duitse pianist Walther Gieseking Debussy aan het spelen was op een plek waar men de treinen kon horen voorbijtrekken die de joden naar de exterminatiekampen brachten. Moet men dan niet meer, uit morele verontwaardiging, naar Debussy en naar Gieseking luisteren en de cultuur laten varen?

We moeten trouwens in onze oordelen en veroordelingen voorzichtig en genuanceerd zijn. Wat na de Tweede Wereldoorlog overduidelijk werd omdat de gevolgen van de gevoerde acties toen manifest waren, was vóór die oorlog niet doorzichtig, omdat alles toen nog mogelijkheid was. De *ex post facto* veroordelingen zijn al te gemakkelijk en vergeten vaak dat hetgeen verleden is voor degenen die ze vellen voor de veroordeelden nog toekomst was. Twee voorbeelden om het ondoorzichtige van de toenmalige situatie te illustreren. Het eerste is ontleend aan de geschiedenis van de Franse literatuur. Malraux en Drieu la Rochelle zijn twee bekende auteurs die met elkaar bevriend waren en bevriend zijn gebleven: de eerste heeft voor het communisme gekozen en deelgenomen aan de Spaanse burgeroorlog; de tweede heeft aan de Eerste Wereldoorlog deelgenomen en voor het fascisme gekozen. Malraux heeft over de Spaanse burgeroorlog misschien zijn beste roman geschreven, *L'espoir*; Drieu heeft een roman aan dezelfde burgeroorlog gewijd, *Gilles*, niet zijn beste boek, waar de held aan de kant van de fascistenvecht. Tijdens de oorlog heeft Malraux zich eerst in *la France Libre* teruggetrokken om later aan de strijd deel te nemen; Drieu heeft met de bezetters gecollaboreerd en is tijdens die periode hoofdredacteur van *La Nouvelle Revue Française* geworden. Na de overwinning van de Geallieerden moest Drieu zich verbergen en hij heeft uiteindelijk zelfmoord gepleegd. Daarbij dient nog het volgende gezegd te worden: hij was de peter van de zoons van Malraux die gepoogd heeft hem te beschermen; Drieu was ook met een joodse vrouw getrouwd geweest, maar had nadien, om het zacht uit te drukken, onaangename dingen over de joden verteld; dat heeft hem niet belet tijdens de oorlog zijn ex-vrouw te beschermen die hem op haar beurt, na

de bevrijding van Parijs, verborgen heeft. Een aangrijpend verhaal van een vriendschap die zich niettegenstaande de politieke opposities staande hield. Ik veronderstel dat dit alleen maar mogelijk was omdat zowel Malraux als Drieu begrepen dat, ondanks hun engagement, de toestand alles behalve transparant was en dat wie zich zus of zo engageerde eerlijk kon zijn. Hier moet er een onderscheid gemaakt worden tussen de subjectieve aspecten van een keuze en zijn objectieve kanten, waaronder zijn gevolgen. Het subjectieve, bij voorbeeld de eerlijkheid van het engagement, mag de gevolgen ervan niet bedekken, maar het omgekeerde is eveneens geldig. Het tweede voorbeeld is de film van André Delvaux *Entre chien et loup, Tussen licht en duisternis*, waarin het engagement van de protagonisten ook aantoonde hoe ondoorzichtig de situatie was en hoe de bestaande ideologieën verwarrend werkten.

Om het voorafgaande samen te vatten: mij lijkt het dat het juist aangewezen is, vanuit een politiek standpunt, Schmitt of Heidegger te lezen om te proberen te begrijpen waarom zij zich hebben laten bekoren door ideologieën en actoren die zo destructief zijn geweest. Balibar spreekt terecht van "la nécessité de connaître l'ennemi", de noodzakelijkheid om de vijand te kennen.²³ Het nationaal-socialisme met al zijn mateloosheid en zijn slachtoffers blijft een probleem stellen: is het een beweging die gedacht moet worden in de continuïteit van de Duitse en Europese geschiedenis of is het met zijn ultranationalisme een beweging die excentrisch staat tegenover die geschiedenis en een ongehoorde barbarij aan de dag gelegd heeft? Zijn aantrekkingskracht op grote intellectuelen dient verder geanalyseerd te worden.

III

Zo kom ik aan het laatste deel van mijn verhaal: ik wens te tonen dat de lectuur van Schmitts werken door hun intrinsieke kwaliteiten de moeite waard is. Dat is het verschil met iemand als Julius Streicher, bij voorbeeld, de uitgever van de *Völkischer Beobachter*: diens obsessies en seksuele perversiteit hebben een louter historische of psychopathologische interesse. Inhoudelijk zijn zijn teksten waardeloos. Zoals gezegd, zal ik twee voorbeelden van de intrinsieke waarde van Schmitts werken geven: zijn analyse van de situatie vóór Hitlers machtovername en aspecten van zijn ontleding van het begrip van het politieke.

Schmitt is een zeer scherpzinnige analist van de *Weimarer Republik* geweest: hij heeft van meet af aan de ernst van de toestand ingezien. De Duitse situatie is inderdaad specifiek: het land heeft zopas de nederlaag gekend en heeft een buur, Rusland, die zijn revolutie achter de rug heeft. Die revolutie heeft natuurlijk, gezien het internationale karakter van het bolsjewisme, repercussies in Duitsland gehad, met pogingen van staatsgrepen van links zoals in München en staatsgrepen van rechts, eveneens in de hoofdstad van Beieren. Een van Schmitts bekendste uitspraken luidt: "Wir in Mitteleuropa leben *sous l'oeil des Russes*".²⁴ Duitsland heeft trouwens een van de grootste communistische partijen die van sociale revolutie blijft dromen. Daartegenover staat de nationaal-socialistische partij die eveneens aan een revolutie denkt. Die partijen organiseren betogingen en straatgevechten: soms vechten ze tegen elkaar, soms met elkaar tegen de staatsinstellingen en hun beslissingen. Ze zijn bereid alle middelen te gebruiken om aan de macht te komen en spelen tegelijkertijd een schijn democratisch spel met de hoop een einde aan de democratie te kunnen maken. Ze bedreigen het bestaan van de staat en creëren een stemming van burgeroorlog.

Die ontleding van de situatie wordt geplaatst in een historisch kader dat de ontwikkeling van de staat sedert het einde van de Middeleeuwen schetst. Hier manifesteert zich de diepgang van Schmitts gedachte. De staat ontwikkelt zich in Schmitts visie van de XVIde tot de XXste eeuw en heeft hoofdzakelijk drie fases gekend: die van de *Regierungsstaat* of absolutistische staat, die heerst tijdens de XVIIde en XVIIIde eeuw, de *Gesetzgebungsstaat* of wetgevingsstaat, typisch voor de XIXde eeuw en uiteindelijk de *Verwaltungsstaat* of bureaucratische staat die eigen is aan de XXste eeuw. Iedere periode gaat gepaard met een verzwakking van de staat in het voordeel van de burgerlijke maatschappij; vanaf het einde van de XIXde eeuw is de staat in zware crisis en geleidelijk duikt een nieuwe gestalte op, die van de *Großräume*, de grote ruimten, soorten economische entiteiten die zich verder uitstrekken dan de nationale grenzen. De Verenigde Staten en Rusland zijn daar de eerste verwezenlijkingen van en zij hebben een einde gemaakt aan de hegemonie van de Europese staten. Schmitt heeft reeds vóór de Tweede Wereldoorlog gehoopt dat Duitsland het centrum zou kunnen worden van een Europese of Midden-Europese *Großraum*. Sedert het einde van de negentiende eeuw is de Europese hegemonie op wereldvlak ten einde, wat de Eerste Wereldoorlog duidelijk heeft getoond: Europa heeft de oorlog niet zonder de tussenkomst van Amerika kunnen beëindigen.

Die evolutie gaat gepaard met een crisis van het recht en het oorlogsrecht: de Europese staten waren erin geslaagd de oorlogen in Europa—maar niet buiten Europa, dus niet op koloniaal vlak—aan een ordening te onderwerpen waarin de oorlogvoerende partijen elkaar als *justi hostes*, rechtvaardige vijanden, behandelden, wat de mogelijkheid van de vredesluiting bewaarde. Die orde, het *jus publicum europeum*, is kennelijk met de Eerste Wereldoorlog voorbijgestreefd, en een nieuwe ordening tussen de grote ruimten bestaat nog niet. Met de ontwikkeling van de nieuwe technieken stellen zeemacht, luchtmacht en recenter ruimtetechnieken nieuwe problemen: hoe kan men die nieuwe realiteiten juridiseren?

Om terug te komen op de ontwikkeling van de staat, de absolutistische staat heeft een einde kunnen stellen aan de godsdienstoorlogen van de XVIde eeuw en stemt essentieel overeen met de door Hobbes beschreven Leviathan. Met de ontwikkeling van de bourgeoisie is de staat in de XIXde eeuw geleidelijk aan de controle van de burgerlijke maatschappij onderworpen geworden. Met de XXste eeuw, met de ontwikkeling van het proletariaat, van het socialisme en het communisme, dus met de klassenstrijd, wordt de staat het object van de strijd tussen de partijen. Schmitt noemt hem een bureaucratische staat omdat hij veel meer taken op zich moet nemen dan vroeger, zoals gezondheid, economie, opvoeding, cultuur, welzijn, sociale zekerheid en omdat het in de grond de partijen zijn, met of zonder hun compromissen, die voortaan beslissen. De staat verwezenlijkt die beslissingen; hij is dus totaal geworden omdat hij zich met alles moet bezighouden; er bestaan echter twee soorten totale staten, de zwakke totale staat, zoals Duitsland, dat door de strijd van de partijen en de dreiging van een burgeroorlog verdeeld is, en sterke totale staten zoals het Italië van Mussolini en het communistische Rusland. Vóór 1933 wil Schmitt, zoals gezegd, de macht van de President versterken door een bijzondere lektuur te geven van het grondwetsartikel 48: de uitzonderingstoestand, die bijzondere machten aan de President verleent, is het beste middel om eventuele staatsgrepen en de mogelijke ontkenning van een burgeroorlog in de kiem te smoren. Schmitt had sympathie voor het Italië van Mussolini en was tegen het communistische regime gekant. In 1933 heeft hij dan voor de nationaal-socialisten gekozen, waarschijnlijk, omdat hij de hoop koesterde dat er in Duitsland een sterke totale staat zou ontstaan.

Men moet dus erkennen dat Schmitt op het vlak van de analyse bijzonder begaafd was, maar het is zijn engagement dat verrast: blijkbaar stelde hij zich geen of te weinig vragen over de soort politici die in 1933 aan de macht gekomen waren.

De kwaliteit van zijn analyse blijkt verder uit de visie die hij ontwikkelt over hetgeen hij das *Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitiserungen*, de periode van de neutraliseringen en ontpolitiseringen noemt, periode die zich eveneens over vijf eeuwen uitstrekt. Het gaat om een tekst van 1929 die de auteur later met *Der Begriff des Politischen* gebundeld heeft. Beide teksten moeten samen gelezen en besproken worden.

Schmitt stelt dat de Europese geschiedenis sedert de godsdienstoorlogen gedomineerd werd door de tendens om het politieke en zijn oorlogen te neutraliseren. Eerst geef ik een korte bespreking van zijn visie op het politieke en pas daarna een schets van zijn behandeling van de neutraliseringen.

Het politieke heeft voor Schmitt geen eigen *Sachgebiet*, geen eigen domein, zoals het economische, het religieuze, het juridische of het culturele. Het politieke is echter met die andere gebieden verbonden: zijn oppositie, de oppositie van vriend en vijand, het criterium waaraan men het herkent, treedt pas op als de opposities die eigen zijn aan die andere gebieden een hoge graad van intensiteit bereiken. Laat ons voorbeelden geven om de zaak te verduidelijken: de oppositie tussen protestant en katholiek kan bestaan zonder zeer intens te zijn; het politieke treedt maar op als protestant en katholiek waarlijk vijanden worden: dan kunnen godsdienstoorlogen ontstaan. De economische oppositie tussen bourgeois en proletariër kan bestaan zonder acuut te worden; als ze dat wordt, dan treedt politiek op. Het specifieke natuurlijk van dat hoge niveau van intensiteit is dat het aanleiding kan geven tot strijd en oorlog, zodat het politieke gemakkelijk met het ultieme geweld gepaard gaat: het doden van de vijanden en de bereidheid om zijn eigen leven op te offeren. Die hoge intensiteit van de politieke oppositie verklaart dat de strijd gebonden is met een sterk existentiële ervaring: de vijand bedreigt mijn existentie, mijn zijn. Schmitt denkt dus het politieke vanuit de uitzonderingstoestand, vanuit die hoge intensiteit van de opposities, en niet vanuit de normale toestand. Hij stelt dat de normale toestand altijd de mogelijkheid van een intensivering van de opposities insluit. Die stelling impliceert dat de droom van de neutralisering van de politiek een lege verwachting blijft: nieuwe intense opposities kunnen altijd opkomen. Ze verklaart ook de radicaal negatieve houding van Schmitt tegenover het liberalisme: het liberalisme begrijpt volgens hem de specificiteit van het politieke niet en droomt het economisch te kunnen afschaffen—de auteur spreekt van neutraliseren—door meer goederen te produceren.

Die droom van het neutraliseren van het politieke is volgens Schmitt een constante van de Europese geschiedenis. Om dit te verduidelijken schetst hij een ideaaltypische ontwikkeling van die geschiedenis sedert de XVIde eeuw. Een ideaaltypische model dat vertrekke van een welbepaald standpunt en van elementen van de realiteit de realiteit vereenvoudigt en rationaliseert. Het model dient ertoe zich in de complexiteit van de realiteit beter te kunnen oriënteren, maar het mag natuurlijk niet met de realiteit zelf verward worden. Schmitt gaat ervan uit dat elke eeuw gedomineerd is geweest door een bepaald gebied, waarvan de tijdgenoten hoopten dat het een antwoord zou geven op de problemen van de periode en orde en veiligheid zou brengen. In de XVIde eeuw is dat de theologie; in de XVIIde de metafysica; in de XVIIIde de moraal, in de XIXde de economie, in de XXste de techniek. De theologie werd geneutraliseerd omdat zij aanleiding tot de godsdienstoorlogen gaf en het probleem niet kon oplossen. In de XIXde eeuw werd de hoop gekoesterd dat de economie door haar grotere productiekraft de tegenstellingen zou kunnen oplossen, wat de marxisten en de liberalen, elkeen op hun eigen manier, gedroomd hebben. De XXste eeuw verwachtte dat de techniek, die op zichzelf als een neutrale macht gedacht werd omdat ze iedereen dient die ze op de gepaste manier hanteert, orde en veiligheid zou brengen en het politieke neutraliseren. Schmitt heeft zich trouwens met het probleem van de techniek, dat ik hier niet kan behandelen, veel beziggehouden.²⁵ Telkens is die hoop ontgoocheld geweest: elk nieuw gebied laat zijn eigen tegenstellingen ontstaan die, als ze intens worden, het politieke reactiveren. Het einde van het politieke is dan ook niet in zicht.

Die visie van een mensheid die haar politieke tegenstellingen niet kan overstijgen stemt overeen met het katholieke geloof van Schmitt: sedert de zondeval is de mens aan die opposities uitgeleverd en het is de oppositie van Kaïn en Abel die het paradigma van het politieke is. De oplossing zal pas komen met de terugkeer van de Messias.

Een laatste opmerking om de scherpzinnigheid van de politieke analyses van Schmitt te illustreren: het einde van het *jus publicum europeum* en van de *justi hostes*, de juridische crisis die ermee gepaard gaat, verklaren dat er een nieuwe gestalte opkomt, de partizaan, de guerrillero, de terrorist. In 1963 verschijnt Schmitts *Theorie des Partisanen*, met als ondertitel *Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*.²⁶ De guerrillaoorlog en het terrorisme zorgen ervoor dat het politieke zoals Schmitt het begrijpt, namelijk als relatie tussen vriend en vijand, niet aan het verdwijnen is.

Laat me afronden en concluderen. De discussie over hetgeen men al dan niet mag of moet lezen is onvermijdelijk en ook leerrijk. Het enorme voordeel en voorrecht van de democratie bestaat erin dat dat hachelijke probleem aan iedereen overgelaten wordt. Zeg me wie U leest en hoe U leest, en ik zal U zeggen wie U bent.

- 1 *Verfassungslehre*, Duncker und Humblot, Berlin, 5de editie, 1970.
- 2 Herausgegeben und kommentiert von Helmut Quaritsch, Duncker und Humblot, Berlin, 2000.
- 3 Greven Verlag, Köln.
- 4 Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998.
- 5 Merve Verlag, Berlin, 1987.
- 6 Wilhelm Fink Verlag, München, 1993, pp. 132–142.
- 7 *Die politische Theologie des Paulus*, p. 137.
- 8 *Die politische Theologie des Paulus*, p. 137.
- 9 I en II, Maspero, 1968, tweede en verkorte versie.
- 10 *Le Léviathan dans la doctrine de l'Etat de Thomas Hobbes*, Seuil, Paris, 2002, p. 2.
- 11 *Deutsche Juristen-Zeitung*, 1934.
- 12 *Deutsche Juristen-Zeitung*, 1935.
- 13 Seuil, Paris.
- 14 *Op. cit.*, p. 60.
- 15 Zie zijn boek *Persecution and the Art of Writing*, The Free Press, Glencoe Ill, 1952 en zijn studie "Exoteric Teaching", in *The Rebirth of Classical Political Rationalism. Essays and Lectures by Leo Strauss*, Selected and introduced by L. Pangle, The University Press of Chicago, Chicago-London, 1989, pp. 63–72.
- 16 *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1995.
- 17 *Op. cit.*, p. 43.
- 18 *Op. cit.*, p. 20.
- 19 *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951*, Duncker und Humblot, Berlin, 1991.
- 20 Duncker und Humblot, Berlin 1963 (is de tekst van de uitgave van 1932).
- 21 Harcourt Brace Jovanovich, San Diego–New York–London, 1978.
- 22 Olivier Orban, Paris, 1982.
- 23 *Op. cit.*, pp. 8–9.
- 24 Het is de eerste zin van "Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen" (1929), in *Positionen und Begriffe*, Hanseatische Verlaganstalt, Hamburg, 1940, p. 120; in *Der Begriff des Politischen*, p. 79.
- 25 Ik verwijs naar mijn artikel "Carl Schmitt et le problème de la technique" (in *Les philosophes et la technique*, uitg. P. Chabot et G. Hottois, Paris, Vrin, 2003, pp. 141–161).
- 26 Duncker und Humblot, Berlin.

Het idealisme van Emmanuel De Bom¹

Drs Wouter Soudan, Drs Christoph Moonen en Dr Hans Verboven

Het schrijverschap van Mane de Bom getuigt van een non-conformistische houding en afkeer voor iedere culturele bekrompenheid. Reeds zijn vroegste literaire pennenvruchten zoals *Blonde Gedachten* en *Wrakken*² laten zich lezen als een klankbord voor de noodkreet van zijn generatie. De eerder benauwende, vaak moraliserende literatuur en de beeldende kunsten—die onder het vaandel van *l'art pour l'art* waren gestagneerd—bleken aan de vooravond van de twintigste eeuw hoogdringend aan modernisering toe. Mede onder impuls van Emmanuel de Bom, die als inwoner van de bedrijvige Scheldestad Antwerpen niet ongevoelig kon blijven voor buitenlandse invloeden, werd het venster op het Europese landschap eindelijk opengegooid: het introduceren van het oeuvre van Hendrik Ibsen³ en de lezing die de Antwerpenaar hield over William Morris⁴ waren voor zijn tijd gerust baanbrekend te noemen. Bovendien zijn slechts weinigen ingelicht over de Boms niet aflatende inspanningen een leven lang jong talent op te sporen en meer dan een duwtje in de rug te geven.

Gelukkig stond Mane aanvankelijk niet alleen. De periodiek *Van Nu en Straks* werd de katalysator waarmee hij en gelijkgestemde generatiegenoten als August Vermeylen, Hendrik van de Velde en Prosper van Langendonck hun ongenoegen met de toenmalige artistieke en sociale gang van zaken konden sublimeren in oorspronkelijk scheppende bijdragen. En al liggen sommige van de schrijvers en grafici die er school liepen tegenwoordig onder een laagje stof, hun plaats in de literaire canon werd rechtmatig verworven.

De stichters van *Van Nu en Straks*, zijn bezielende schrijvers en kunstenaars worden regelmatig op verschillende plaatsten in Vlaanderen herdacht.⁵ En telkens komt misschien een deel van hun geest opnieuw tot leven. Misschien is het dat wat Mane de Bom en Gust Vermeylen bedoelden met 'straks': ook straks zal de geest van *Van Nu en Straks* verder leven.⁶ En die 'Straks' van toen, is vandaag misschien al een nieuw 'Nu'.

Toen een nieuwe jonge generatie—inmiddels meer dan vijf jaar geleden—besloot om dezelfde titel voor een eigen tijdschrift te voeren, was dit niet om het hedendaagse publiek te behagen met de

zoveelste variatie op hetzelfde thema.⁷ Het stigma van de oude traditie was zelfs meer een last dan lust. Evenmin moet het als een overmoedige daad, een weerspanning gedoe van enkele reactiinaire studenten 'met een teveel aan tijd en centen'⁸ beschouwd worden. De voornaamste reden van deze keuze lag integendeel hierin dat deze moderne jongeren hun geesten verwant beschouwden met die beroemde generatie van honderd jaar geleden. Hoewel ze zich als kinderen van deze tijd ten volle bewust waren en zijn van de veranderde omstandigheden, meenden ze de recente historische ontwikkelingen en daarmee de eigentijdse context eveneens danig te moeten relativiseren. Dat de auteurs die ze lazen en de kunstenaars die ze smaakten niet in de eerste plaats hun tijdgenoten waren, had niet zozeer te maken met onwil dan wel met noodzaak. Wat ze zochten was duurzaamheid, schoonheid, evenwicht, zorg en waarheidsliefde. Inhouden die in de materialistische mediacultuur bijna ontbreken of worden weggehoond als oubollige ficties.

Wat deze jonge generatie zocht, vond ze bij de 'oude garde', bij de Avant Garde van *Van Nu en Straks*. En zoals de Van-Nu-en-Straksers toen, bij William Morris, en in het stichtende, maar allerm minst benauwende werk van de Europese symbolisten, bij de kunstkring van 'Les XX'—waar de jonge Van de Velde toe behoorde—en in Vermeylens symbolistische roman 'De Wandelende Jood'.⁹ En natuurlijk in de tijdschriften en aanverwante bewegingen van die tijd: 'Ver Sacrum' en de 'Wiener Sezession', Morris' 'Arts & Crafts' beweging en 'The Hobby Horse', 'The Studio' en 'Jugend', dat de 'Jugendstil' haar naam gaf. Het waren tijdgenoten van de illustere voorgangers van de huidige generatie Van-Nu-&-Straksers, bezielde door eenzelfde geest van zorg, schoonheid, ambacht. Door zich met hen geestelijk te associëren, hebben ook de oude Van-Nu-en-Straksers van meet af getracht onze Vlaamse letteren en kunst op een Europees peil te brengen. En de oude Van-Nu-en-Straksers zijn in die poging meer dan geslaagd: veel van de auteurs die in de tweede reeks van *Van Nu en Straks* debuteerden, werden later vertaald in vele Europese talen: naar het Duits, het Frans, het Tsjechisch enzovoort. Het zijn opmerkelijk genoeg tegelijk de auteurs die onze Vlaamse literaire canon hebben gevormd: Karel van de Woestijne, Stijn Streuvels, Herman Terilinck, om er maar enkele te noemen. *Van Nu en Straks* bleek de kweekplaats voor Vlaanderens roem.

Deze canon is grotendeels verloren gegaan: in onbruik geraakt of bewust vergeten. *Van Nu en Straks* is hét icoon bij uitstek van deze canon en helaas ook het voorbeeld *par excellence* hoe de Vlaamse

letteren als een historisch curiosum werden opgesloten in de museale kijkkast. Wat zijn daarvoor de redenen? De breuk van de oorlog, die Europa met schaamte zijn tradities de rug deed toekeren? Misschien de barricadedrang van nieuwe jongeren, zoals de Vijftigers? Of doen de grote verhalen en tradities het niet langer?

Zeker, de grote coryfeeën van onze culturele traditie worden nog herdacht. Maar wordt hun fijngevoelige levenslust, hun doortastende liefde voor de daad, hun geloofsbelijdenis in schone en verheffende kunst nog gedeeld en gevierd? Wat betekent traditie, als slechts de uiterlijke vormen museaal worden genoten? Traditie moet immers ook geleefd en doorleefd worden.

Vijftig jaar na zijn overlijden wordt Mane de Bom op verschillende wijzen herdacht. Maar kan men culturele erfgevers als hij ook écht herdenken, als men zich niet tegelijk op zijn beurt als *erflater* wil bekennen. Het provincialisme waarover De Bom en zijn medestanders in alternatief weerwerk hun onvrede lieten blijken bestaat immers vandaag nog steeds.

Het huidige cultuurklimaat wordt algemeen aangeduid als dat van het 'postmodernisme'. Hoewel De Bom en de zijnen hun progressieve en modernistische idealen begeistert konden verkondigen in woord en beeld—steeds echter met eerbied voor het ambacht en de tradities waaraan ze hun vorming dankten—moet men constateren, dat een tijd van grote bescheidenheid en van ondankbaarheid voor het verleden is aangebroken. De grote verhalen doen het niet meer. Men vraagt luidop of de kunst zich nog überhaupt dienstbaar kan maken aan belangeloze idealen. Een opdringerige cultus van het triviale vult de hedendaagse musea, toneelhuizen en culturele en literaire tijdschriften, waarvan doorgaans enkel nog de titels en benamingen zich onderscheiden. Een conceptueel originalisme houdt de culturele instellingen op een haast totalitaire wijze bezet. Jonge schrijvers die zich niet restloos bekennen tot deze algemene tendensen vindt maar met grote moeite de weg tot erkenning—of helemaal niet.

Stilistisch en misschien zelfs cultuurideologisch bekleedt *Van Nu & Straks* 'derde reeks' nog steeds een unieke maar ook marginale positie in de Nederlanden. Maar niet in Europa. Langzaam maar zeker daagt ook buiten de landsgrenzen het voorzichtige vermoeden dat het niet kan volstaan om de vinger op de wonde te leggen. In het positief verzet om tegen de stroom in andere geluiden te laten weerklinken, wordt *Van Nu & Straks* 'derde reeks' gestimuleerd door gelijkaardige initiatieven en houdt het zijn forum dan ook toegankelijk voor buitenlandse kunstenaars: waar Mane de Bom en Stijn Streuvels zich oriënteerden op de Noorse poolster

van bijvoorbeeld een Ibsen, zoekt een nieuwe generatie vandaag opnieuw aansluiting met haar Scandinavische geestesgenoten. De kosmopolitische geest van degelijkheid, visie en grootse idealen die zij bij hun voorgangers vinden, geeft vandaag nog moed in het eigen streven te volharden.¹⁰ Of het werkelijk een verloren strijd is, zal de toekomst uitwijzen.

Men durft wel eens hardop fluisteren dat De Bom niet het grote literaire talent was dat hij zich droomde, maar eenieder die zich vandaag de moeite neemt om novelles zoals *Blonde Gedachten* of *Wrakken* erop na te slaan, kan zich zelf vergewissen van hun waarde, ook op stilistisch vlak. Misschien was hij niet de grootste kunstenaar van het collectief der Van-Nu-en-Straksers. Maar de moed en ijver waarmee hij zich ontfermde over de praktische kant van het tijdschrift was op zich reeds meer dan verdienstelijk. Wellicht was hij wel de grootste mens van de Van-Nu-en-Straksers.¹¹

Kunst kan nooit van theorie en dromen alleen leven: het is tevens een verwerklijkingproces waarbij ook niet-artistieke aangelegenheden van cruciaal belang zijn. Naast een Van de Woestijne en een Van Langendonck was de doortastendheid van een De Bom, gecombineerd met een diepmenselijke bewogenheid, meer dan nodig om van het tijdschrift het icoon te maken dat wij vandaag met hem gedenken.

Misschien is het wel de levensmoetheid van de naoorlogse generaties, die maken dat er zo weinig schoons gedaan wordt, zo weinig dat het hart verheft. *Sursum Corda!* Dat is toch de leuze van alle jeugd—of zij anarchisten waren, zoals de jonge Van-Nu-en-Straksers, de latere socialisten, of de katholieken Gezelle, Verriest, Van Langendonck. Verheft uw hart! Dat is ook de boodschap van de dadenmens De Bom, die zoveel gedaan heeft voor de Vlaamse literatuur. Niet in de schijnwerpers, maar in de stilte van zijn bescheiden nijverheid, onopvallend, terwijl hij een groots 'Nachtwerk voor Vlaanderen' heeft verricht. Het is in deze geest dat wij Mane de Bom niet alleen willen *her-denken* maar ook willen laten *her-leven*.

- 1 Deze bijdrage is een verkorte versie van de voordracht gehouden ter gelegenheid van de opening van de Emmanuel de Bom-tentoonstelling te Kalmthout op 18 oktober 2003.
- 2 De Bom, Emmanuel: *Blonde Gedachten*. in: *Van Nu en Straks*, eerste reeks, nr. I (1893), p. 25-32. De Bom, Emmanuel: *Wrakken*. In: *Van Nu en Straks*, tweede reeks nr. III (1898), p. 33-120.

- 3 De Bom, Emmanuel: *Hendrik Ibsen en zijn werk*. Gent, Ad. Hoste – Amsterdam, Van Holkema & Warendorf 1893.
- 4 Lezing gehouden door Emmanuel de Bom in het museum Plantin-Moretus op 25 september 1904. Deze voordracht werd later door De Bom gepubliceerd: De Bom, Emmanuel: *William Morris en zijn invloed op het boek*, Amsterdam, Ipenbuur & Van Seldam, 1910.
- 5 Bijvoorbeeld de academische zitting *In het brandpunt van Van Nu & Straks: literatuur en theater rond Mane de Bom*, van de Koninklijke academie voor Nederlandse Taal & letterkunde te Gent op 21 mei 2003, de herdenkingstentoonstelling in het kader van de 11 juliviering te Kalmthout op 10 juli 2003, de academische zitting op 18 oktober 2003 en de aansluitende tentoonstelling in Kalmthout van 18 oktober tot 25 november 2003. Het hoogtepunt van de herdenkingenreeks was echter de grote tentoonstelling *Emmanuel de Bom, stadsbibliotheecaris* in de Nottebohmzaal van de stadsbibliotheek te Antwerpen van 5 september tot 19 oktober 2003.
- 6 Dit waren immers toch de woorden van het eerste prospectus uit 1892: "Van Nu en Straks heeft een tweevoudig doel. Het wil vooral wezen: het tot nu toe ontbrekende tijdschrift der jongeren uit Zuid-Nederland... een vrij voorhoede-organen gewijd aan de kunst van Nu, nieuwsgierig naar de kunst-nog-in-wording - die van Straks - hier en in 't buitenland."
- 7 *Van Nu & Straks*. Literair-filosofisch kunsttijdschrift der jong-Europeeërs uit Zuid-Nederland, derde reeks, Leuven, 1998-heden.
- 8 Erik Vissers, in: *De Standaard der Letteren*, donderdag 5 augustus 1999, p.14.
- 9 Vermeulen, August: *De wandelende jood*, Bussum, Van Dishoeck 1906.
- 10 Sinds enige jaren bestaat er grote belangstelling bij Scandinavische dichters en beeldende kunstenaars voor een vernieuwing van de kunst op basis van de traditionele canons. Het 'retrogardisme' dat zij voorstaan, plaatsen zij in oppositie tot een ontspoord, modernistisch avantgardisme en promoot de herwaardering van het traditionele ambacht, vooral in de poëzie, de schilderkunst en de architectuur. Oorspronkelijk stamt de beweging uit Zweden, maar is thans sterker vertegenwoordigd in Noorwegen. De voornaamste tijdschriften zijn *Aorta* (Göteborg) en *Kilden* (Oslo). Door de intense samenwerking verschijnt in *Van Nu & Straks*, 'derde reeks' nr. VII werk van de hand van de Noorse kunstschilder Roar Kjaernstad.
- 11 Getuigen hiervan de anekdotes over de enorme hulpvaardigheid van de dadenmens De Bom die blijken uit zijn brieven. Enkele voorbeelden zijn te vinden in: Leen van Dijck, J. Paul Lissens en Toon Saldien: *Het ontstaan van Van Nu en Straks: een brieveneditie, 1890-1894*. 2 dln. Centrum voor de studie van het Vlaamse cultuurleven, Antwerpen 1988. De briefwisseling van De Bom met Streuvels, uitgegeven door Kathryn Smits verschijnt binnenkort in de serie *Studia Flandrica* bij uitgeverij Pelckmans.

Van Annemans' ongeloof over de zaak Dutroux tot de Europese aanpak van de zaak Fourniret

Lic. Peter Van Windekens

LIBIS-NET, een geautomatiseerd bestand van catalogi van wetenschappelijke bibliotheken, te raadplegen op het internet, telt in zijn totaliteit een veertigtal monografieën, scripties, brochures en zelfs geëxcerpeerde artikels over de zaak Dutroux.¹ Alleen al dit jaar, 2004, kwamen reeds tien boeken over het desbetreffende thema op de markt. Velen zijn echter ook benieuwd naar het aantal publicaties dat de recente criminele feiten over de zaak-Fourniret zal aansnijden. . .

Één van de publicaties over Dutroux, daarom nog niet de meest omstandige, maar misschien wel een zeer interessante, hebben wij eruit gepikt om hier te behandelen. *Dutroux. Teveel om te geloven* van Gerolf Annemans (de voorzitter van de Vlaams Blok fractie in de Kamer van Volksvertegenwoordigers),² is immers de neerslag van een eigenzinnige kijk op de feiten door een vooraanstaand lid van de parlementaire commissie Verwilghen 'over de ontvoerde en vermoorde meisjes'.³ Het boek bevat een twaalftal onderscheiden hoofdstukken die de onderhand wel bekende 'topics' onder de loupe nemen, te weten: de figuur van Jean-Michel Nihoul, de 'X-getuigen', de ontsnapping van Marc Dutroux. . . , maar ook 'belerende dossiers' zoals de Bende van Nijvel, de rol van het koninklijk hof en noem maar op, komen ruimschoots aan bod. Als bijlagen vindt de lezer, in feite als bronnen(her)uitgave, een verslag van de vragen die Gerolf Annemans in desbetreffende commissievergaderingen aan diverse beleidsverantwoordelijken stelde.

Annemans' monografie gaat aan het bewuste assisenproces tegen Dutroux vooraf. Zij houdt er dus geen rekening mee, welke ook de—inmiddels reeds gekende—afloop weze. De auteur heeft bovendien niet de pretentie zijn boek als 'volledig' te benoemen. Het verhaal begint met een korte, maar treffende beschrijving van de kelder waarin de meisjes die Dutroux kidnapte gevangen zaten. De

auteur bewijst hiermee onmiddellijk dat hij kan observeren: de mate waarin hij de kelder duidt, de details die hem opvielen tijdens zijn bezoek(en) met de parlementaire onderzoekscommissie. Voor hem heeft de aanblik van de kelder van Dutroux het meest pakkende bewijs geleverd van het bestaan van pedofiele netwerken. Annemans is er van overtuigd dat geen enkele eenzame pervers in staat is om voor zichzelf zo'n pervers vernunftig systeem te ontwerpen (Gerolf Annemans, p. 15). Deze stelling is tevens het uitgangspunt van dit boek.

Voor zover nu inmiddels reeds geweten is, heeft de Fransman Michel Fourniret, waarvan sinds enkele maanden de misdaden op jonge meisjes gekend zijn, daarentegen wel het profiel van de eenzaammoordenaar. Men dient echter twee fasen in zijn 'gedrag' te onderscheiden. De eerste fase dateert van vóór juni 1987, toen Fourniret in Frankrijk veroordeeld werd op grond van elf zedenfeiten, zonder daarbij slachtoffers te maken (?). Men aanzag hem als *een strafbaar, complex persoon met voldoende verantwoordelijkheidszin*.⁴ Tijdens de tweede fase, na slechts enkele maanden opsluiting—hoewel veroordeeld tot vijf jaar effectief—, van oktober 1987 tot nu, ontpopte hij zich als een verschrikkelijke, monsterachtige doeder zonder weerga: eens de meisjes, zoals Elisabeth Brichet (†1989), opgesloten en verkracht, ontnam hij hen voorgoed het leven. Met Fourniret heeft men te maken met een seksuele misdadiger van de ergste soort, geëvalueerd van een serieverkrachter tot een seriemoordenaar. Vergelijkt men op dit punt het gedrag van Marc Dutroux met dat van de Franse ex-boswachter (die in België een baan als schoolconciërge kreeg. . .), dan zou Gerolf Annemans wel eens kunnen gelijk hebben. De eerste misbruikte zijn slachtoffers en sloot hen op, met het oog op. . . misbruik door anderen, de laatste wilde echter niemand deelgenoot laten worden van zijn criminele gedrag. Het was hem enkel te doen om de bevrediging van zijn eigen misdadige lusten. In tegenstelling tot Dutroux, was Fourniret een sluwe *Einzelgänger*. Hij leerde uit de 'fouten' uit het verleden, om alzo uit de handen van de Justitie te kunnen blijven. Hij handelde alleen, enkel bijgestaan door een volgzaam partner. Hetgeen hem minder kwetsbaar maakte. Bovendien leidde hij een teruggetrokken bestaan, weinig opvallend. Dit is een belangrijk punt van verschil met Dutroux die meer externe contacten had en bij zijn misdrijven gebruik maakte van handlangers.

Desniettemin vertonen Dutroux en Fourniret hetzelfde psychopatische misdadigers patroon. Beiden zijn autoritair en zelfingenomen, zij hebben een 'moeilijke jeugd' gehad, zij zijn meermaals

getrouwd geweest en delen uiteraard dezelfde perverse belangstelling. . . Daarenboven hebben zij allebei nog andere misdaden op hun kerfstok: Dutroux onder meer met wagenzwendel, Fourniret onder meer met wapenroof. Men kan zowel Dutroux als Fourniret het best bestempelen als affectarme en impulsieve lustmoordenaars die vrouwen slechts als objecten beschouwen, en tegenover de medemens een onverschillige en afwijzende houding aannemen. Het zijn egocentrische en gewetenloze gerechtelijke recidivisten die, zoals gezegd, naast één of meerdere lustmoorden ook andere misdrijven hebben gepleegd. Onze moderne rechtsstaat slaagt er niet in de samenleving te beschermen tegen dergelijke pathologie. Het geval Fourniret maakt eens te meer duidelijk dat de klassieke strafrechtelijke afhandeling in het strafrecht niet altijd een oplossing biedt. Net als Dutroux, heeft Fourniret zich gemakkelijk kunnen onttrekken aan het toezicht op zijn voorwaardelijke invrijheidsstelling zonder dat de Franse justitie heeft gereageerd. Daarom vestigde hij zich ook in België. Hij maakte gewoonweg gebruik van de landsgrenzen om zich te onttrekken aan de nationale justitie- en politieoverheden.⁵

Op dit ogenblik lijkt de zaak-Fourniret vooralsnog geen aanknopingspunten te vertonen met andere, voorafgaandelijke (misdadige) feiten, gepleegd door derden, zoals in het boek van Gerolf Annemans betreffende Marc Dutroux naar voor komt. Opvallend is immers hoe Annemans al van bij de aanvang een verband legt met de Bende van Nijvel, waarvan het onderzoek helemaal op een sissert uitliep door toedoen van de—al dan niet gewilde—stunteligheid van de gerechtelijke diensten. De affaire-Dutroux en de 28 doden van de Bende zijn volgens hem een soortgelijk uitvloeisel van het optreden van een bepaald Brussels milieu dat totaal losgeslagen, handelend buiten elke vorm van legaliteit en—het mag gezegd—er allesbehalve door bedreigd, volledig zijn gang kon gaan. Het bindmiddel, het cement tussen dit alles was seks in zijn meest perverse en zelfs misdadige uitingen: seksfeiten, orgieën, partouzes, roze balletten, al dan niet in kastelen, villa's in Waals-Brabant, dure call-girls inbegrepen. De politie bleef daarbij discreet op de achtergrond, wilde zeker niet als een stoorzender optreden. Het beeld dat Annemans voor de lezer ophangt komt overigens goed overeen met hetgeen te zien is in de film *Blue Belgium* van de Brusselse regisseur Julien Vrebos.

Nu heeft een getuige die aanwezig was in een partnerruilclub in Etterbeek verklaard er ooit—in 1981 (!)—de nog jonge Marc Dutroux 'aan het werk' te hebben gezien met een jong meisje, temidden van de omstaanders (o.c., noot 4 p. 33). Dit betekent alleszins

dat Dutroux bepaalde milieus allerm minst schuwde. GA zelf beschikt trouwens over uitstekende informanten in het milieu van de Brusselse sekswereld. Zo verneemt de lezer dat een zekere 'Paul' bij het frequenteren van dit milieu de naam Nihoul hoorde vallen (o.c., p. 21). Het is dus goed mogelijk dat Nihoul en Dutroux mekaar sinds lang kennen. De auteur zou het echter volstrekt hypocriet vinden de wandaden van de gewezen *métallo* (Dutroux werkte een tijdje bij Cockerill-Sambre) af te schuiven op zijn ongelukkige jeugd, zijn moeder die de liefde bedreef met zijn broer, haar bloedeigen zoon, die daarna zelfmoord pleegde. . . en dergelijke toestanden meer. De auteur is daarom des te meer voorstander van de herinvoering, het herstel, zoals hij het noemt, van de persoonlijke strafrechtelijke verantwoordelijkheid. Iedereen is op de eerste plaats verantwoordelijk voor zijn eigen daden, men moet het niet op anderen of op de samenleving steken (o.c., p. 120). Een dergelijk oordeel kan dan ook moeiteloos worden uitgesproken over Fourniret. Buiten zijn eigen vrouw—tenminste zoals wij nu weten—was niemand anders op de hoogte van zijn voornemens en de noodlottige uitvoering ervan. Een aanknopingspunt met de zaak Dutroux is dan weer wel dat elk van beide echtgenotes juist door dit medeweten in staat van beschuldiging werd gesteld als mededader of medeplichtige.⁶

Annemans stelt voorts terecht dat het onderdeel 'Julie en Melissa' van het proces nog niet opgehelderd is. Ook de afloop van het proces bracht hierover weinig soelaas (nvda). Wie vermoordde hen? Zaten zij wel steeds in de kelders van Dutroux? Dit brengt de auteur tot bij onderzoeksrechter Langlois, de opvolger van diens collega Connerotte na het beruchte Spaghetti-arrest. Volgens Gerolf Annemans is Langlois de magistraat van de *smoking gun*, een (juridische) school die voor strafrechtelijke kwalificaties staat waarbij elk stapje in het onderzoek bijgevolg een kapstok in de strafwet dient te hebben. Hetgeen tot gevolg heeft dat de zaak Dutroux verengd wordt tot de zaak van een eenzame pervert, met de totale afwezigheid van één of meerdere netwerken waarvoor hij hand- en spandiensten bedreef, gezien het 'gebrek aan echte bewijzen' hiervoor. Annemans suggereert in feite ook dat de versie van Langlois wel eens de versie van de PSC (nu cdH) zou kunnen zijn. De onderzoeksrechter had immers zijn benoeming aan die partij te danken en zijn 'vrienden' krijgen dezelfde politieke kleur opgespeld. Is het ook een toeval dat Nihoul verkiezingscampagnes van Franstalige christen-democraten verzorgde? (o.c., pp. 44–46).

Het beste deel uit Annemans' boek is precies het hoofdstuk over Jean-Michel Nihoul.⁷ De omhoog gevallen en zeer goed gemanierde Brusselse seigneur, vastgoedspecialist, *brasseur d'affaires*-annex koning van de sekswereld in Vlaanderens hoofdstad, viel finaal van zijn voetstuk door de figuur van Dutroux. Voor de auteur staat het onomstotelijk vast dat Nihoul een belangrijke rol speelde, laat staan een spilfiguur was in deze weinig verkwikkelijke geschiedenis. De overlevende meisjes Laetitia Delhez en Sabine Dardenne hebben zijn naam herhaalde malen horen vernoemen tijdens telefoongesprekken. Ook Michèle Martin ('Mevrouw Dutroux') maakt melding van Nihoul in gesprek met Dutroux. Het ging uiteraard over de ontvoering van minderjarige meisjes. Annemans toont met heel wat sarcasme en cynisme aan hoe vooral de verzamelde pers heel het gebeuren in de doofpot wilde stoppen, door herhaaldelijk te blijven beweren dat Nihoul enkel met de bende van Dutroux in contact kwam om zijn wagen te laten herstellen! En dan is er nog Annie Bouty, de ex van Nihoul, die bij hoog en laag beweerde dat deze laatste een lucratief handeltje dreef in pornocassettes en voor deze en gene zaken ook internationaal over de nodige connecties beschikte. . . Toch allemaal gegevens die niet zomaar uit de lucht zijn komen te vallen!

Volgens Gerolf Annemans is Nihoul dus zondermeer de draaischijf om tot de uiteindelijke waarheid te kunnen doordringen. Maar het gerecht (of liever: een bepaald gerecht) en de pers hebben ondertussen wel alles in het werk gesteld om Nihoul zoveel mogelijk van alle schuld vrij te pleiten 'op basis van zijn ijzersterk alibi'. Was het juist daarom dat 'sommigen' alle inspanningen vanuit de onderzoekscel van Neufchâteau wisten te fnuiken? Werden bekwame onderzoekers bijgevolg tegengewerkt, van het dossier afgehaald, onbekwaam verklaard, verdwenen stukken om die reden, bleken getuigen plots niet meer toerekenbaar te zijn? Maar nergens zegt Annemans openlijk dat het gerecht Nihoul de hand boven het hoofd hield. Toch is het algemeen geweten dat personen uit de sfeer van de gerechtelijke politie zich lieten 'opmerken' in bepaalde gelegenheden waar Nihoul de plak zwaaide en dat—jammer voor hen?—daarvan beelden vereeuwigd werden op video. De auteur suggereert dat het niet zozeer het fameuze 'Spaghetti-arrest' is geweest (de stok om de hond te slaan?), dan wel de kennis van onderzoeksrechter Connerotte betreffende voornoemde zaken, die hem de das heeft omgedaan.

Het is zeer opvallend hoe Annemans het volste vertrouwen stelt in de 'X-dossiers' en meer bepaald in de verklaringen die Regina Louf aflegde.⁸ Zoveel details als zij aanhaalde kunnen niet zomaar

uit de lucht zijn gegrepen. Maar jammer voor haar wijst alles in de richting van Dutroux, Nihoul en Bouty. Haar verklaringen over Christine van Hees werden met opzet verdraaid en er kwamen leugens voor in de plaats (o.c., p. 122). De auteur heeft daarom weinig of geen vertrouwen meer in het Brussels gerechtelijk apparaat. Er waren echter ook nog andere getuigen. Een Vlaamse familie herkende de dag vóór de ontvoering van twee van de meisjes aan het zwembad van Bertrix formeel: Jean-Michel Nihoul, Marc Dutroux, diens knechtje, de drugverslaafde Michel Lelièvre en Michèle Martin. De familie stelde daarna nochtans vast dat de pers, blijkbaar in samenwerking met het gerecht, hun verklaringen over de aanwezigheid van de 'bende van Dutroux' als louter 'speculatief' van de hand deed! Als zij tenslotte vanwege 'onbekenden' fysieke bedreigingen ondergingen, nam hun enthousiasme om te getuigen—hoe kan het anders—zienderogen af! Procureur Bourlet van Neufchâteau—de enige magistraat in heel het onderzoek aan wie Annemans een eresaluut brengt (o.c., p. 133)—zou er echter voor zorgen dat zij op het proces (tevergeefs, nvda) getuigden. Van dit voorrecht konden een dertigtal personen, min of meer belangrijke getuigen, ondertussen zelfs niet meer genieten. De Duitse televisiezender ZDF bracht in een speciale documentaire aan het licht dat zij één voor één op een—op zijn minst gezegd—geheimzinnige, maar steeds onnatuurlijke wijze, het tijdelijke voor het eeuwige ruilden. . . (o.c., pp. 111–117).⁹

Ook langs de kant van de slachtoffers ziet de auteur zich geconfronteerd met heel opmerkelijke, ongewone feiten. Zo is er de advocaat van Sabine Dardenne, een zekere Mr Rivière, die plots uit het niets opdook en zei dat er niet in het minst sprake kon zijn van netwerken. Voor deze uitspraak kwam Nihoul hem zelfs feliciteren!

Maar zelfs de—hoewel niet-biologische—vader van Marc Dutroux, Victor, ook 'Torry' genaamd, is er net zoals vele andere—rechtstreeks of onrechtstreeks—betrokkenen van overtuigd dat Dutroux handelde in functie van netwerken.¹⁰ Annemans voelt zich gesterkt door deze verklaringen en vindt er zelfs verder bevestiging van in Dutroux's handelwijze. Er was, zoals hoger werd aangetoond, eerst en vooral de uitbouw van de kelders, maar daarnaast ook de 'persoonlijke behandeling' die de slachtoffers te beurt viel. Dutroux verdoofde zijn slachtoffers, er werden talloze aanwijzingen op basis van DNA in de kelders gevonden, er waren 'de afhalingen op bestelling', de witte mercedessen, en ga zo maar verder.

Gerolf Annemans ziet uiteindelijk achter de feitelijke mislukking van het onderzoek naar de zaak Dutroux, alsook achter de nog grotere mislukking van het onderzoek naar de bende van Nijvel, als

bedenklijk stuwende maar tevens ideologiserende kracht de hand van het Belgische maatschappelijke ongeloof: 'het is niet te vatten dat er zo iets als een georganiseerd pedofielen netwerk bestaat, dat er dienaangaande een hele georchestreerde machinerie voorhanden zou zijn. ...' Dat in het buitenland wel reeds verschillende malen komaf werd gemaakt met gelijkaardige netwerken, kan het ridicule van deze thesis enkel maar onderstrepen.

De samenleving dient zich echter grondig te bezinnen over het feit hoe zij zich beter kan beschermen tegen pathologische figuren als Dutroux of Fourniret. Rechters moeten kunnen terugvallen op een kwalitatieve voorlichting door de gerechtelijke psychiatrie, wat nu té weinig het geval is.¹¹ Ook op het vlak van de technisch-juridische aanpak zijn er onderling wel wat verschillen te noteren tussen de misdaden van de twee figuren die in deze bijdrage aan bod komen. Was de zaak Dutroux een zuiver 'Belgische' aangelegenheid, dan is de affaire Fourniret letterlijk grensoverschrijdend van aard, met alle gevolgen van dien. Dit bleek al snel toen de zaak losbarstte. De ontvoering en de opsluiting van Elisabeth Brichet grepen in België plaats, de verkrachting en de moord daarentegen in Frankrijk. De Naamse onderzoeksrechter Cédric Visart de Bocarmé kon Fourniret en diens echtgenote voor deze laatste feiten daarom aanvankelijk niet in beschuldiging stellen. Dit werd pas mogelijk sedert het hele 'dossier Brichet' in België gecentraliseerd werd.¹² Frankrijk zal begrijpelijkerwijze onder druk van de publieke opinie de uitlevering van Michel Fourniret eisen. België zal dit toestaan, maar waarschijnlijk pas nadat Fourniret hier ten lande berecht werd. Overleg op het hoogste niveau is dus aangewezen om een duidelijke lijn te bepalen in de verdere afhandeling van dit dossier.¹³

Sinds het uitbarsten van de zaak-Fourniret is Europa op zoek naar allerhande praktische manieren om tot een betere uitwisseling van informatie te komen over verdachten en veroordeelden in andere lidstaten. De desbetreffende uitwisseling van informatie tussen nationale overheden gebeurde tot nog toe via een ingewikkelde procedure en slechts eenmaal per jaar. Michel Fourniret vestigde zich in 1992 in België zonder dat Frankrijk aan de Belgische overheid elementen uit zijn gerechtelijk verleden doorgaf.¹⁴ Dit toont aan dat de kloof tussen een puur nationale strafrechtshandeling en de Europese realiteit van ongestoorde mobiliteit van personen en goederen een onhoudbare en onverantwoorde dimensie heeft aangenomen. Vandaar dat een aantal maatregelen op Europese basis zich opdringen, als daar zijn: een Europees strafregister met uitgesproken straffen, condities voor voorwaardelijke invrijheidsstelling, de ontzetting uit bepaalde rechten, een Europees bewijs van goed gedrag

en zeden en een Europese referentiedatabank met verdachten, vervolgd en veroordeelden voor seksuele misdrijven voor kinderen.¹⁵

In het Forum van de ministers van Justitie en Binnenlandse Zaken van de Europese Unie heeft precies nu België voorgesteld om zo'n centraal Europees strafregister tot stand te brengen. Maar ten vroegste in 2010 zou er een permanent systeem met een centrale databank operationeel kunnen worden. Tot dan zullen landen, en dan nog op basis van onderlinge afspraken, gegevens over veroordeelde pedofielen uitwisselen.¹⁶ Een gemeenschappelijk strafregister voor alle vijftientig EU-landen zou desniettemin zeer duur uitvallen. Vele Europese ministers van Justitie zijn er trouwens ook geen voorstander van en de definitieve totstandkoming zal nog jaren vergen. België is verder ook nog wel bereid zijn strafregister elektronisch te verbinden met de strafregisters van Frankrijk, Duitsland en Spanje, landen die reeds in 2003 tot een centraal mini-Europees strafregister kwamen. Vanaf 2005 zou dit register finaal uit de startblokken komen met informatie over opgelopen veroordelingen wegens zedenfeiten. Het zou echter geen gegevens bevatten over lopende gerechtelijke onderzoeken tegen zedendelinquenten.¹⁷

Daarnaast beschikken de EU-lidstaten en de lidstaten van de Raad van Europa over een indrukwekkend arsenaal van rechtshulpverdragen die het perfect mogelijk maken dat de nationale rechtssystemen intens samenwerken. Deze samenwerking is mogelijk met tal van andere Europese landen, en dit niet alleen op het niveau van de opsporing, maar evenzeer op het niveau van de strafuitvoering.

Tot besluit van deze bijdrage stellen wij met criminoloog Brice De Ruyver vast dat men in België wellicht van een pre- en post-Dutroux-periode zal kunnen spreken inzake seksuele misdadigers en hun voorwaardelijke invrijheidstelling. Men zal daarom ook uitkijken naar de afwikkeling van het proces Fourniret of er een zelfde dynamiek ontstaat op het niveau van de Europese Unie. Het is echter nu reeds een feit dat de weerzinwekkende reeks misdrijven van de Franse seriemoordenaar allesbehalve voor vergelijkbare schokgolven zullen zorgen, zoals het geval was na het losbarsten van de zaak Dutroux.¹⁸ Op zaterdag 24 juli 2004, vijftien jaar na haar verdwijning, werd één van de eerste slachtoffers van Michel Fourniret, Elisabeth Brichet, in Namen in alle sereniteit ten grave gedragen. Er was wel mediabelangstelling, er kwamen zo'n 3500 mensen opdagen, velen in de stad droegen trouwens 'wit', maar een indrukwekkende, massale opkomst van bijvoorbeeld de 'witte comités', toen de zaak Dutroux nog woedde, bleef uit.¹⁹ Het is overigens niet zo zeker dat, zoals Gerolf Annemans deed met de zaak Dutroux, andere politici, journalisten of publicisten evenveel

aandacht aan 'het geval Fourniret' zullen besteden. Wie zei er ook weer dat men aan alles went?

- 1 <http://access.libis.kuleuven.ac.be/libis-ipac/v3/Pipac> 31.
- 2 Gerolf Annemans, *Dutroux. Te veel om te geloven*. Brussel, Egmont, 2004, 186 p., 6 bijlagen. ISBN 90-805616-7-3.
- 3 De officiële benaming van deze commissie luidt: 'de Parlementaire Onderzoekscommissie belast met het onderzoek naar de wijze waarop het onderzoek door politie en gerecht werd gevoerd in de zaak Dutroux-Nihoul en consorten'.
- 4 <http://www.4fm.be/news>.
- 5 Brice De Ruyver, Er komt (g)een post-Fourniret-periode na het post-Dutroux-tijdperk, in: *De Tijd*, 12 juli 2004.
- 6 *De Standaard*, 13 juli 2004.
- 7 Deze zorgde overigens in zijn 'autobiografie' voor een apologie van zijn 'daden': Jean-Michel Nihoul, *Rumeurs et vérités: autobiographie*. Brussel, Dark & Light publication, 1998, 223 p. ISBN 2-9600174-0-4. Een Nederlandse vertaling is voorhanden onder de titel 'Geruchten en feiten: autobiografie' (ISBN 2-9600174-1-2). G. Annemans raadpleegde dit boek eveneens.
- 8 Zie hierover (ook aangehaald door G. Annemans): Annemie Bulté, Douglas De Coninck en Marie-Jeanne Van Heeswyck, *De X-dossiers: wat België niet mocht weten over de zaak Dutroux*. Antwerpen, Houtekiet, 1999, 543 p. ISBN 90-5240-536-0.
- 9 Zie hierover: Douglas De Coninck, *Dode getuigen: dertig mensen die niet zullen spreken op het proces Dutroux*. Antwerpen, Houtekiet, 2004, 293 p. ISBN 90-5240-755-X.
- 10 Victor Dutroux en Guy Van Gestel, *Mijn zoon Marc Dutroux: de speurtocht van een vader naar de wortels van het kwaad*. Antwerpen, Standaard, 2003, 159 p. ISBN 90-02-21405-7.
- 11 Brice De Ruyver, art.cit.
- 12 *De Standaard*, 13 juli 2004.
- 13 Brice De Ruyver, art.cit.
- 14 *De Tijd*, 20 en 21 juli 2004.
- 15 Brice De Ruyver, art.cit.
- 16 *Gazet van Antwerpen*, 20 juli 2004.
- 17 *De Standaard*, 20 juli 2004.
- 18 Brice De Ruyver, art.cit.
- 19 *De Standaard*, 26 juli 2004

Over de auteurs

Mr Drs Frank Judo is hoofdredacteur van Vivat Academia.

Drs. Christoph Moonen (1978) studeerde filosofie, theologie en godsdienstwetenschappen aan de Universiteit Antwerpen en de KULeuven. Hij is als assistent verbonden aan de afdeling dogmatische theologie van de faculteit Godgeleerdheid van de KULeuven, waar een doctoraat voorbereidt. Hij is oprichter en censor van *Van Nu & Straks* 'derde reeks'

Lic. Jaak Peeters studeerde psychologie aan de KU Leuven en is hoofd van de personeelsdienst van een multinationale onderneming. Hij publiceerde talloze artikelen over de toekomst van Vlaanderen en is onder meer auteur van de boeken *De cultuur van het simplisme: over de identiteit van mens, land en volk* (1991) en *Waarde landgenoten. Brief van een Vlaams nationalist aan de nieuwe Vlamingen* (1997).

Drs. Wouter Soudan (1979) studeerde klassieke filologie, filosofie en kunstgeschiedenis aan de Universiteit Antwerpen en de KULeuven. Momenteel bereidt hij als FWO-aspirant een doctoraat voor over de invloed van kunsttheorie op de artistieke praktijk in de tweede helft van de achttiende eeuw en de toenmalige Winckelmann-receptie. Hij is oprichter en hoofdredacteur van *Van Nu & Straks* 'derde reeks'.

Dr Hans J. Verboven studeerde germaanse filologie aan de KU Leuven en promoveerde vervolgens te Heidelberg over het werk van Ernst Jünger. Hij is docent talen en voorzitter van Vlaams Ernst-Jüngerengenootschap.

Lic. Peter van Windekens is historicus van eerste vorming en werkt als informatiedeskundige bij de diensten van de Vlaamse Gemeenschap.

Prof. em. Dr Maurice Weyembergh studeerde Germaanse filologie en wijsbegeerte aan de ULB, waar hij in 1967 promoveerde tot doctor in de wijsbegeerte met een proefschrift over Max Weber. Naderhand doceerde hij aan deze universiteit en aan de VUB. Zijn onderzoek betreft voornamelijk de Gege-naufklärung, en auteurs als Camus, Nietzsche en Heidegger. Professor Weyembergh is tevens geassocieerd lid van de Koninklijke Vlaamse Academie van België.

Dr S. Wyckaert promoveerde in 2003 tot doctor in de rechten aan de Universiteit Gent met een proefschrift over "regularisatie in het bestuursrecht". Hij is verbonden aan de vakgroep publiekrecht en belastingrecht van deze universiteit en is auteur van talrijke publicaties in zijn vakgebied.

Afdelingen

<http://vva.vvb.org/vva-afdelingen.html>

VVA-Antwerpen	sirati@belgacom.net
	vic.mortelmans@vlaanderen.org (jongeren)
VVA-Brugge	vva.brugge@pandora.be
VVA-Brussel	vva@drvermeulen.com
VVA-Ieper	andre.bouckaert@online.be
VVA-Campinia	peeters.jaak@pandora.be
VVA-Klein-Brabant	janpieter.haems@pi.be
VVA-Kortrijk	paul.thurman@kulak.ac.be
	paul.demeester@belgacom.net
VVA-Kortrijk-Jongeren	dehaene_veerle@yahoo.com
	vva_jongeren@hotmail.com (secretariaat)
VVA-Leuven	peter.vanwindekens@vlm.be
VVA-Limburg	vvalimburg@pandora.be
	ghislain.duchateau@pandora.be (secretaris)
VVA-Oostende	wim.vereycken@pandora.be
VVA-Oost-Vlaanderen	walterdegryze@hotmail.com
VVA-Taxandria	verdurme.bvba@pi.be

Activiteitenkalender

VVA-Brugge-Oostkust-Houtland

Zondag 3 oktober 2004

Opening van het academisch jaar

Vrijdag 22 oktober 2004

Neemt geweld bij jongeren toe? met Prof. Dr. Nicole Vettenburg

Vrijdag 19 november 2004

Is rechts denken verboden? met Prof. Dr. Boudewijn Bouckaert

Donderdag 25 november 2004

Bedrijfsbezoek *Lano Carpets*

Donderdag 9 december 2004

Quizavond

Vrijdag 17 december 2004

Nieuwe media en kunst met Stef Van Bellingen

VVA-Limburg

Einde september 2004

Uitstap naar Bourgondië en de route des Grands Crus

VVA-Antwerpen

Dinsdag 12 oktober 2004

Openingsvergadering met Mevr. Christine Dekkers, Procureur-Generaal bij het Hof van Beroep te Antwerpen

Zaterdag 23 oktober 2004

Bezoek aan de tentoonstelling *500 jaar Vleeshuis*

Dinsdag 26 oktober 2004

Prof. dr. Dirk Hutsebaut *Tussen geloof en ongeloof. Psychologie van de religieuze beleving*

Dinsdag 9 november 2004

Drs B. Bogaerts over *De archeologische ontdekkingen bij de leienwerken*

Dinsdag 23 november 2004

Prof. dr. Ivan Janssens over *De opwarming van de aarde*

Dinsdag 7 december 2004

Sinterklaasfeest met mosselsoep en animatie

Vivat Academia 124

Dinsdag 14 december 2004

Prof. dr. Jan Velaers over *De antidiscriminatiewet*

*VVA-Antwerpen biedt een aanvullend programma voor jong-academici
aan*

Zaterdag 6 november 2004

Tocht door het Verdrongen Land van Saeftinghe

Het VVA ontstond begin vorige eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Ieper, Kortrijk, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Campinia, Brussel, Leuven-Hageland en Limburg.

Algemeen secretariaat

Rita WARDENIER

adres: Waversesteeweg 288, 1040 Brussel

gsm: 0472 89 33 99

fax: 02 412 42 00

e-mail: rwardenier@hotmail.com

Administratief secretariaat

Mia CUYPERS

adres: Passendalestraat 1 A, 2600 Berchem

tel: 03 366 18 50

fax: 03 366 60 45

e-mail: vva@vvb.org